

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Hier in dit heijdens landt': De VOC-dienaren in Deshima over religie en de christenvervolging in Japan, 1641-1671

Dolkens, Claudia

Citation

Dolkens, C. (2023). *'Hier in dit heijdens landt': De VOC-dienaren in Deshima over religie en de christenvervolging in Japan, 1641-1671.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3638933>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Hier in dit heijdens landt’: De VOC-dienaren in Deshima over religie en de christenvervolgung in Japan, 1641-1671

C. Dolkens

Universiteit Leiden

S2218720

Zoetermeer, Zuid-Holland

S2218720@vuw.leidenuniv.nl

Master thesis Colonial and Global History (Maritime History track)

20 ECT

Begeleider: Dr. L.P.J. Bes

Inleverdatum: 23 juni 2023

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: ‘differentie als tusschen nacht en dach’; de verbanning van de Portugezen en de overgang van Hirado naar Deshima	13
1.1: Het religieus landschap; boeddhistisch pluralisme en meedogenloze christenvervolging	13
1.2: Kapers in Hirado; de bemoeienis van de Engelsen en Nederlanders	18
1.3: De overgang van Hirado naar Deshima	21
Hoofdstuk 2: Religie in het tweede decennium op Deshima, 1651-1661	28
2.1: Christendom en christenvervolging: de opperhoofden vertellen	29
2.2: Een roerig jaar: Hendrick Indijck als opperhoofd, 1660-1661	36
Hoofdstuk 3: De beschrijving van de christenvervolging en religieuze tradities binnen en buiten Deshima	40
3.1: Het derde decennium op Deshima	41
3.2: Montanus over religie in Japan	44
Conclusie	50
Bibliografie	54

Inleiding

Voorsecker de verhemente pijn niet langer verdragen connende, 't christen gelooven versaecken ende 't Japanse alleen voort, waer op sij luijden met houwer neus voor wetend licente gelargeert de popissche ornamenten die haer voorgehouden wierden met voeten getreden en beshoogen hebbende, in rehdem het hebt sijn tot groot misgnoege van haer onveranderlijke misrable mede broeders die oock op soodanige wijze wel gepresenteert wiert losgelaten te worden, maer courasieuslijcken verclaarden dat se dese tormenten wel verdragen conden ende haast dese boose werelt te verlaten stonden als wanneer sy bij Christum boven in der hemel vrolijck ende saliger wesen soude.¹

Dit is een beschrijving gegeven door Hendrick Indijck, een notaris uit Alkmaar, die tussen oktober 1660 en november 1661 werkte als opperhoofd van de handelspost Deshima van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) in Nagasaki, Japan. Een opperhoofd was een door de VOC benoemde directeur van het handelskantoor in Japan. Het was één van de hoogste posities die men bij de VOC kon bereiken. In feite was het opperhoofd ook Nederlands ambassadeur in Japan.² Indijck beschreef hier de zogenaamde *jefoemi*-ceremonie (ook wel *e-fumi* gespeld), waarbij christelijke Japanners werden gedwongen een voet te plaatsen en te spugen op een heilig teken, zoals een kruis of bijvoorbeeld een beeldje/afbeelding van Jezus (zie afbeelding I).³ Toen Indijck hierover schreef was er al een lange geschiedenis van het christendom in Japan en ook de brute vervolging hiervan. In de zestiende eeuw maakten de Japanners voor het eerst kennis met de westerse beschaving; de Portugezen arriveerden voor het eerst in 1543. De Portugezen bouwden een succesvol handelsnetwerk op in Nagasaki en introduceerden vuurwapens en buskruit in Japan. Wat de Japanners echter niet hadden voorzien, waren de meegebrachte missionarissen die als doel hadden het Japanse volk voor hun geloof te winnen.⁴

In 1549 arriveerde de eerste jezuïet, Franciscus Xaverius, die de grondlegger zou worden van het katholieke geloof in Oost-Azië. De strategie van Xaverius, en de vele priesters en broeders die na hem volgden, was in de eerste plaats gericht op de bekering van de *daimyō*, de machtigste krijgsheren van Japan. Op die manier stonden de gelovigen onder diens officiële bescherming om zo het hele volk voor het geloof te kunnen winnen. Dit had de zogenaamde 'Christelijke Eeuw' van Japan tot gevolg die van 1549 tot 1639 duurde en een spectaculaire opgang had, mede dankzij de welwillende houding van de heerser van die periode, Oda

¹ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1235, f. 995: 'Dagregister des comptoirs Nangasackij sedert 26 October 1660 tot den 21 October 1661', 4 januari 1661.

² Huibert Paul, *De Nederlanders in Japan: 1600-1854: De VOC op Desjima* (Bussum 1984) 40.

³ Leonard Blussé, e.a., *Bridging the Divide: 400 years The Netherlands-Japan* (Leiden 2000).

⁴ Willy Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan. Van samurai tot soft power* (Leuven 2007) 138-140.

Afbeelding I: Kawahara Keiga, *Het trappen op de trapplaat, efumi*, 1825-1829. Schildering op zijde, 26.9 x 36.0 cm. Collectie Museum Volkenkunde, Leiden (RV-1-4480-7).

Nobunaga.⁵ Nobunaga, en een aantal belangrijke *daimyō*, vonden de handelsrelaties met Portugal erg belangrijk en wilden dit contact op geen enkele manier in gevaar brengen. Prediking en bekering werden in bepaalde gebieden dus toegestaan. Daarnaast zag Nobunaga ook voordeel in het gebruik van Portugese manschappen in zijn strijd om Japan te unificeren.⁶ Na een lange machtsstrijd waarin Nobunaga 33 provincies wist samen te brengen en zo voorbestemd leek om de nieuwe militaire heerser van een verenigd Japan te worden, werd Nobunaga echter overvallen door één van zijn vazallen, Akechi Mitsuhide. Nobunaga zag geen enkele uitweg meer en pleegde zelfmoord. Deze actie kwam voort uit een traditioneel Japans gebruik genaamd *seppuku* of *harakiri*, wat betekende dat een persoon eervol en zonder schande kon sterven, door middel van zijn eigen zwaard.⁷

Nobunaga's voortgang voor de unificatie van Japan stopte echter niet. Degene die dit idee voortzette was zijn luitenant, Toyotomi Hideyoshi, die de moord van zijn meester wist te wreken en Japan verder wist te verenigen onder één heerser. Vanuit zijn nieuw gebouwde kasteel in Osaka begon Hideyoshi zijn positie te consolideren door een centrale regering op te richten om de nationale eenwording te bereiken.⁸ Hideyoshi stond echter veeleer wantrouwig tegenover het christendom en vond de vreemde religie niet passen in zijn droom van Japan als

⁵ George Elison. *Deus destroyed: The Image of Christianity in Early Modern Japan* (Cambridge 1973) 1.

⁶ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 138-140.

⁷ Ibidem.

⁸ Blussé, *Bridging the Divide*, 17.

een sterke economische, politieke en religieuze eenheid. De Portugese manier van handel zette zich echter voort, wat betekende dat commerciële, militaire en religieuze doeleinden samensmolten. In andere woorden, in deze periode leek handel met een Europese macht samen te gaan met het verspreiden van een vreemde religie in het land. Hideyoshi ging in 1587 echter toch over tot de eerste antichristelijke edicten die een langdurige en wrede vervolging tot gevolg hadden.⁹

Hideyoshi stierf in 1598, waarna Tokugawa Ieyasu de macht overnam. Door zijn overwinning in de Slag bij Sekigahara (1600) kon hij zijn feitelijke hegemonie vestigen en wist Japan voor het eerst te unificeren. Na een decennialange burgeroorlog tussen de *daimyō* en andere edelen, werd in 1603 Ieyasu door de formele soeverein – de goddelijke, maar vrijwel machteloze keizer die in Kyoto zetelde – benoemd tot *shogun*, 's lands feitelijke leider.¹⁰ De positie van de Japanse keizer kan enigszins vergeleken worden met die van de Paus als zalver van koningen en keizers in de Europese geschiedenis; hij had geen politieke macht, maar werd wel als een goddelijke factor beschouwd.¹¹ De opeenvolgende *shogun* uit de Tokugawa-familie vestigden hun hoofdstad in Edo, het huidige Tokyo, en beheersten van daaruit tot 1867 het keizerrijk. Japan was geheel herenigd, maar ook geheel gedecentraliseerd. Dit houdt in dat Hideyoshi de feitelijke macht had over Japan, maar niet alle provincies van Japan bezat. Historicus Vande Walle omschrijft Tokugawa-Japan als een ‘grote koek die verdeeld werd tussen Hideyoshi en zijn vazallen.’¹² Wat vooral belangrijk was, was dat de regionale machthebbers, de *daimyō*, niet langer in een chaotische langdurige strijd naar macht verwickeld waren. Er was nu één opperheer die de effectieve macht had, maar die niet de absolute macht had over elk gebied in het land. De *shogun* regeerden over hun vazallen, maar binnen hun domeinen handelden ze autonoom.¹³

De nieuwe generatie van heersers was ook sterk tegen het christendom en de *shogun* traden steeds draconischer op tegen de Iberiërs in Nagasaki én tegen de intussen honderdduizenden Japanse christenen.¹⁴ Het exacte aantal bekeerlingen in Japan blijft een omstreden onderwerp. Een aantal historici schrijven aan de jezuiten in totaal wel twee miljoen bekeerlingen toe in deze periode, maar er is niets in de hedendaagse archieven dat dat ondersteunt. Valentim de Carvalho, het hoofd van de jezuitenmissie in Japan ten tijde van de

⁹ Blussé, *Bridging the Divide*, 17; Peter Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk; de VOC in Japan’, *Ex Tempore* 20:2 (2011) 95-109, aldaar 95; Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 138-140.

¹⁰ Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, 95.

¹¹ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 148.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, 149.

¹⁴ Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, 97.

eerste antichristelijke edicten, stelt dat er aan het begin van de zeventiende eeuw bijna 300.000 christenen in Japan waren. De meest waarschijnlijke schatting is dus ongeveer 300.000 christelijke bekeerlingen. Toch is dit een opmerkelijk aantal als we kijken naar het totale aantal zendelingen dat toen in Japan werkte, namelijk 143.¹⁵

Nobunaga, Hideyoshi en Ieyasu worden in de Japanse geschiedenis gezien als de drie stichters van Japan en nemen een enorm belangrijke rol in de geschiedenis van het land. De drie ‘verenigers van Japan’ leefden in een tijd waarin de horizons nog verruimd werden en het middeleeuwse wereldbeeld nog aanwezig was; India was in hun ogen het einde van de wereld. Door de komst van de Portugese handelaren en de jezuiten hoorden de Japanners verhalen over een hele andere, onbekende wereld. Handel met de Europeanen werd belangrijk geacht om het eigen wereldbeeld te verbreden en onbekende informatie te verwerven, maar religie stond dit in de weg. Met het aanbreken van een nieuwe eeuw kwamen er echter nieuwe spelers in het spel; in 1600 arriveerde het Rotterdamse schip *De Liefde* op de noordoostkust van Kyushu.¹⁶

De Liefde was één van de vijf schepen die in 1598 vanuit Rotterdam naar Oost-Azië vertrok om handelsmogelijkheden te onderzoeken en mogelijk een handelsnetwerk op te bouwen. Eén schip onder hen keerde terug naar Nederland zonder ergens aan te komen en drie werden onderweg aangevallen door vijanden; zelfs *De Liefde* bereikte nauwelijks Japan. Van de oorspronkelijke bemanning, bestaande uit 110 personen, overleefden er slechts 22.¹⁷ De aankomst van het schip betekende het begin van een lange relatie tussen Japan en Nederland die nog vier eeuwen zou aanhouden. Negen jaar na de aankomst van *De Liefde* werden er meer schepen naar Japan gestuurd om te handelen in Hirado, een stad aan de westkant van het eiland Kyushu, waar de Nederlanders voor ruim 30 jaar hebben gehandeld.¹⁸ In 1609 werd de Hollanders ook een officiële handelspas verleend door Tokugawa Ieyasu (zie afbeelding II), een belangrijk moment wat nog verregaande gevolgen zou hebben. De Engelsen waren in 1613 voor het eerst in Japan aangekomen en zouden ook vanuit Hirado handelen met de Japanners. Echter zouden ze al na 10 jaar weer vertrekken uit eigen wil, waarover later meer.¹⁹

¹⁵ Charles Ralph Boxer, *The Christian Century in Japan: 1549-1650* (Lissabon 1993) 320-321; M. Ucerler en J. Antoni, *The Samurai and the Cross: The Jesuit Enterprise in Early Modern Japan* (Oxford 2022) 3-5.

¹⁶ Blussé, *Bridging the Divide*, 17.

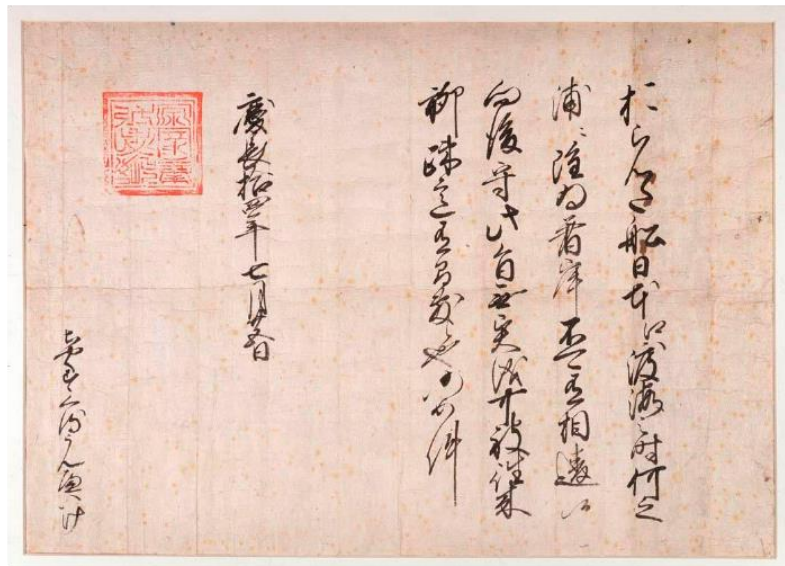
¹⁷ Matthi Forrer en Yoriko Kobayashi-Sato, ‘The Dutch Presence in Japan. The VOC on Deshima and Its Impact on Japanese Culture’, in: *Mediating Netherlandish Art and Material Culture in Asia* (Amsterdam 2018) 239–244, aldaar 239-240.

¹⁸ Forrer en Kobayashi-Sato, ‘The Dutch Presence in Japan’, 239-240.

¹⁹ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 29-30, 40-45.

In 1616 werd het toegestane aantal havens voor buitenlandse schepen beperkt tot Hirado en Nagasaki. In 1636 werd in de baai van Nagasaki het eilandje Deshima geconstrueerd en voorzien van verblijfsfaciliteiten voor westerlingen. De Portugezen waren de eersten die gedwongen waren zich hier te vestigen. Vanaf dat moment ging het niet veel beter voor de Iberiërs; de aankomst van de Nederlanders had Japan getoond dat handel met het westen toch wel mogelijk was zonder het opdringen van religie.²⁰ Voor Japan was dit doorslaggevend voor de uitvoering van de zogenaamde ‘seclusie edicten’ van 1639, waarbij de Portugezen werden verdreven, Japanse onderdanen werd verboden om buiten het land te reizen, en waardoor de Nederlandse en Chinese schepen in feite de enige buitenlandse schepen waren die Japan mochten binnenkomen. Deze periode van afsluiting wordt ook wel *sakoku* genoemd, letterlijk ‘land in ketens’.²¹

Ook de Nederlanders werden echter niet compleet vertrouwd en waren gedwongen zich in 1641 te verplaatsen van Hirado, waar ze nog relatieve vrijheid genoten, naar Deshima. Ongeacht de primaire focus op de handel bleef de Nederlandse Republiek een christelijk land. Ook al verzekerden de Nederlandse VOC-lieden dat ze protestants waren en niet katholiek zoals de Portugezen, werd er wantrouwend gekeken naar de ‘roodharige barbaren’, zoals de Engelse

Afbeelding II: onbekende maker (vervaardigd door Tokugawa Ieyasu), *Handelspas voor Jacob Groenewegen, die op 24 augustus 1609 door de Japanse shogun Ieyasu Tokugawa aan de VOC werd verleend, 1609*. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (1.04.21-1A). Linksboven het stempel van Ieyasu.

²⁰ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 155.

²¹ T. Jackson, ‘The World of Dutch Studies and an Information Revolution’, *Network of Knowledge* (Hawaii 2016) 1-23, aldaar 2-5.

en de Nederlandse handelaren genoemd werden.²² Schepen vanuit de Republiek of Batavia werden streng gecontroleerd en alles wat maar een beetje verband hield met het christendom of de christelijke leer werd in beslag genomen. De Nederlanders werden zelfs geacht hun bijbels in te leveren, in het zogenoemde ‘bijbeltonnetje’, of overboord te gooien.²³ Interessant aan de VOC was dat handel het primaire doel was en de Compagnie dus bereid was hun geloof aan de zijkant te plaatsen; VOC-leden zouden niet in het openbaar hun religie uitoefenen, geen mensen bekeren, en geen priesters meenemen naar Japan.²⁴ Ook moesten de Nederlandse opperhoofden van Deshima jaarlijks wisselen, zodat ze geen sterke connecties zouden krijgen met de Japanse inwoners.²⁵ Japan zou nog tot het midden van de negentiende eeuw een ‘verboden rijk’ blijven.²⁶

In de historiografie is Japan, en ook de relatie tussen Japan en de VOC, al breed onderzocht. Door de grote hoeveelheid hiervan zullen alleen de voornaamste en belangrijkste historische werken genoemd worden. Historicus Huibert Paul publiceerde in 1984 een breed werk over de Nederlandse geschiedenis in Japan, waarbij er voornamelijk wordt ingezoomd op het leven in Hirado, de overgang naar Deshima, en latere politieke betrekkingen in de negentiende eeuw. Dit werk kan als de basis worden gezien van Nederlands-Japans wetenschappelijk onderzoek en zal ook in dit onderzoek veelal gebruikt worden. Historicus Leonard Blussé heeft soortgelijke werken geschreven over de Nederlandse geschiedenis in Oost-Azië, waarin hij voornamelijk Japan, Taiwan en China breed behandelt. *Bridging the Divide* geeft een uitvoerige geschiedenis van de lange relatie tussen Nederland en Japan en behandelt alles van de eerste aankomst en de opkomst van de *rangaku*, tot de meer moderne politieke onderhandelingen van de twintigste eeuw. Hoewel de term *rangaku* letterlijk ‘Hollandkunde’ betekent, verwijst het in bredere zin naar de studie van westerse kennis – voornamelijk wetenschap, geneeskunde en militaire technieken, maar ook geschiedenis, gewoonten en politiek – tijdens de Tokugawa-periode. De groeiende interesse voor westerse kennis begon al bij de aankomst van de Portugezen en Spanjaarden, maar zou met de komst van de Nederlanders grotere vormen aannemen. Vanaf de jaren 1641 waren de Nederlanders gedurende de volgende twee eeuwen ‘Japans venster naar het westen’.²⁷ Ook historicus Peter Rietbergen heeft zich gefocust op Japan in het artikel ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, waarbij

²² Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, 96-97.

²³ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 48.

²⁴ Blussé, *Bridging the Divide*, 82.

²⁵ Peter Rietbergen, *Japan verwoord. Nihon door Nederlandse ogen, 1600-1799* (Amsterdam 2003) 15.

²⁶ Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, 96.

²⁷ Jackson, ‘The World of Dutch Studies and an Information Revolution’, 1-5.

hij kijkt naar de ‘hofreis’ die de VOC-officieren jaarlijks maakten naar de hoofdstad en veel interessante informatie biedt over het leven in Japan en wat de Nederlanders hierover schreven.

Natuurlijk is de geschiedenis van Japan een enorm onderzocht onderwerp dat erg veel interesse opwekt en vandaag de dag nog steeds te zien is in de populaire media. Historicus Vande Walle heeft in 2007 een brede, politieke geschiedenis van Japan samengesteld in zijn werk *Een geschiedenis van Japan*. Om er nog maar een aantal te noemen die ook alomvattende geschiedenissen van Japan hebben geschreven zijn er ook Kōya Nakamura met *History of Japan* (1939), W.J. Boot met *Keizers en Shoguns* (2001), en Andrew Gordon met *A modern history of Japan* (2003). Vande Walle zal het meest gebruikt worden in deze thesis, omdat hij ook veel aandacht besteedt aan de rol van de Nederlanders in de Japanse geschiedenis en dus het meest relevant is voor dit onderzoek.

De voornaamste historici die meer specifiek gericht zijn op het christendom in Japan en de vervolging hiervan, zijn Elisabeth Gösmann, die in haar werk *Het christendom in Japan* het religieuze verleden van Japan bekijkt en daarnaast beschrijft waarom de missionering niet in staat is geweest te overleven in de culturele traditie van het land.²⁸ Daarnaast heeft George Elison, in zijn werk *Deus destroyed*, vroegmodern Japan bekeken vanuit religieus perspectief en vooral onderzoek gedaan naar de eerder genoemde *jefoemi*-ceremonie. Ook heeft Charles Ralph Boxer, in *The Christian Century in Japan: 1549-1650*, onderzoek verricht naar de Portugese periode in Japan en hoe het christendom steeds meer werd gezien als een gevaarlijke religie. In deze religieuze historische werken over Japan in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw mist echter de rol van de Nederlanders op Hirado en Deshima en wordt er niet tot nauwelijks gekeken vanuit een Nederlands oogpunt op de religie, en voornamelijk het christendom, in Japan. Ondanks de geringe invloed van de VOC op zowel de verspreiding als de vervolging van het christendom in Japan is er zeker wel berichtgeving over deze gebeurtenissen in Japan en maakten de Nederlandse handelaren toch een belangrijk deel uit van het politieke, economische en religieuze toneel van Hirado en Deshima in deze periode.

In het kort zijn de drie voornaamste onderwerpen – geschiedenis van Japan, de VOC en Japan, en het christendom in Japan – al breed onderzocht, maar nog niet eerder samengebracht in een overkoepelend onderzoek. In *Bridging the Divide* stelt Blussé dat het bij de Nederlandse handelsgeest paste om handel boven religie te plaatsen en dat er sprake was van een ‘Nederlandse acceptatie van de antichristelijke maatregelen’ in de zeventiende eeuw.²⁹ Dit sentiment komt ook voor in de andere werken, waar de Nederlanders in Japan en religie niet of

²⁸ Elisabeth Gösmann, *Het christendom in Japan. Religieus verleden, profane toekomst?* (Hilversum 1967).

²⁹ Blussé, *Bridging the Divide*, 82.

nauwelijks worden behandeld. Dit onderzoek zal proberen vanuit een ander oogpunt te kijken naar de Nederlandse (VOC-)geschiedenis in Japan, namelijk vanuit een religieus oogpunt. Het is namelijk een bijzondere situatie, die nog niet eerder zo specifiek onderzocht is. We hebben te maken met een protestantse handelscompagnie die zich voornamelijk bezighoudt met economische doeleinden en zich niet inmengt in religieuze zaken. Dezelfde Compagnie schreef echter erg veel informatie op over religieuze zaken in het land, met name de strenge religieuze regels op Deshima en de vervolging van Japanse Rooms-Katholieke christenen. Is er dan toch een bepaald verwant gevoel tussen de Japanse christenen en de protestantse VOC-dienaren of maakten de Nederlandse handelaren het niets uit wat er gebeurde met de gelovigen, zolang de handel maar bevorderd werd? Dit is een opmerkelijk vraagstuk en verder onderzoek kan een breder begrip geven van het doen en handelen van de VOC in Oost-Azië en daarnaast bijdragen aan de religieuze geschiedenis van Japan.

Aanvankelijk klinkt dit problematisch; de VOC was natuurlijk een handelsorganisatie, geen zendingsmissie. Religie stond dus niet in de weg van handelsbelangen. Dit onderzoek zal dit feit en Blussé's argument ook zeker niet tegenspreken, maar zal proberen aan te tonen dat religie toch wel een belangrijke rol speelde op Deshima, iets waar de VOC-dienaren zeker ook over schreven. Het gaat er dus niet om of de VOC het eens was met de vervolgingen en de strenge antichristelijke maatregelen op Deshima, of hoe de dienaren van mening waren hierover, het gaat erom wat er werd geschreven over religieuze zaken in Japan. Het biedt een manier om met een religieus perspectief te kijken naar zowel de geschiedenis en de handelsgeest van de VOC, maar ook vanuit een Nederlands oogpunt te kijken naar de geschiedenis van het christendom in Japan.

Onderzoek vanuit een religieus perspectief naar de VOC in Deshima zou vernieuwend zijn in een voornamelijk economische en politieke historiografie over de Nederlanders in Japan. De volgende vraag zal daarom centraal staan: wat, en op welke manier, schreven de protestantse VOC-dienaren op de factorij Deshima over religieuze zaken, en in het bijzonder de christenvervolging, in Japan tussen 1641 en 1671? Hierbij zullen diverse aspecten behandeld worden, zoals het religieus landschap van Japan, de rol die religie speelde in het contact met de Japanse autoriteiten, en de christenvervolging. Dit onderzoek zal zich ruwweg focussen op de jaren 1641 tot en met 1671; de eerste drie decennia op Deshima. Dit is bewust gekozen, omdat de beginfase op Deshima voor de meeste sentimenten zorgde onder de opperhoofden door de geforceerde verplaatsing.

Om deze vraag te beantwoorden zal gebruik worden gemaakt van de eerdergenoemde secundaire literatuur en meerdere soorten primaire bronnen. Ten eerste hebben sinds 1641 de

opperhoofden van Deshima een jaarlijks dagregister bijgehouden, waarin per dag de belangrijkste gebeurtenissen worden beschreven. Het grootste deel van deze dagregisters behandelen economische en politieke gebeurtenissen, maar heel veel aandacht wordt ook besteed aan religieuze zaken op Deshima. Het gebruik van de dagregisters brengt wel implicaties met zich mee met betrekking tot het beantwoorden van de hoofdvraag; het is namelijk een vorm van officiële bedrijfsadministratie. Dit houdt in dat er regels zijn over wat een persoon er in kan zetten en wat niet. Zo'n soort dagregister was voornamelijk bedoeld om de dagelijkse gang van zaken te noteren die belangrijk waren voor de handelsdoeleinden van de Compagnie. Voornamelijk economische, maar ook politieke informatie was hier dus van belang. Persoonlijke verhalen, gebeurtenissen en meningen waren dus niet van toepassing. Aan de ene kant is dit een nadeel, omdat de opperhoofden dus gelimiteerde informatie opschreven, maar aan de andere kant is het een voordeel, omdat het dus wel informatie was die de opperhoofden belangrijk genoeg achtten voor Batavia.

Om het gebruik van dagregisters wat meer uitvoerig en volledig te maken zal er ook gekeken worden naar ongepubliceerd materiaal. Hierbij zal er gebruik worden gemaakt van overgekomen brieven en papieren die vanuit Deshima naar Batavia werden gestuurd, oftewel de 'correspondentie met de gouverneur-generaal'. Als er ook in dit soort bronnen sprake is van een brede berichtgeving van religieuze zaken en de christenvervolging biedt het dus een andere visie op hetzelfde onderwerp. Een laatste bron die gebruikt zal worden in dit onderzoek is het gepubliceerde werk van Nederlands theoloog en historicus Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*.³⁰ Montanus is echter zelf nooit in Japan geweest en heeft zijn werk gebaseerd op vele ooggetuigenverslagen van VOC-dienaren die terugkwamen uit Deshima. Dit werk brengt dus ook zijn problemen mee. Aan de ene kant was Montanus zelf nooit in Japan en is het een gepubliceerd commercieel werk, waardoor het niet altijd even waarheidsgetrouw zal zijn en sommige gebeurtenissen overdreven zouden kunnen zijn. Aan de andere kant biedt dit werk niet alleen een veel persoonlijker beeld over de ervaringen in Deshima dan de dagregisters, ook is dit één van de eerste gepubliceerde werken over Japan in de Nederlandse Republiek.

³⁰ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan: vervaetende wonderlijke voorvallen op de togt der Nederlandsche gesanten: beschryving van de dorpen, sterkten, steden, landschappen, tempels, gods-diensten, dragten ...* (Jacob van Meurs; Amsterdam 1669).

Het onderzoek zal verdeeld zijn in drie delen. In het eerste hoofdstuk zal gekeken worden naar de verbanning van de Portugezen en de Nederlandse verplaatsing van Hirado naar Deshima. Hierbij zal gefocust worden op de Japanse angst voor het christendom en de niet zo soepele overgang van Hirado naar Deshima. Vooral het eerste dagregister uit 1641 zal hierbij gebruikt worden. In het tweede hoofdstuk worden de dagregisters vanaf 1651 tot en met 1661 behandeld, waarbij wordt onderzocht hoe deze opperhoofden schreven over religie in Japan en de christenvervolgingen. In dit hoofdstuk zullen overgekomen brieven en papieren een toevoeging zijn op het materiaal uit de dagregisters. In het laatste hoofdstuk wordt het werk van Montanus als toevoeging gebruikt op de laatste dagregisters van 1661 tot en met 1671 om zo een ander perspectief te verkrijgen. Al met al brengt dit onderzoek macht, politiek, economie, en religie samen en zal proberen een nieuw perspectief te bieden op de geschiedenis van de VOC in Japan.

Hoofdstuk 1: ‘differentie als tusschen nacht en dach’; de verbanning van de Portugezen en de overgang van Hirado naar Deshima

De 'kwade godsdienst', zoals het christendom in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw bekend stond in Japan, had Japan bereikt door middel van buitenlanders die herhaaldelijk de Japanse cultuur en manier van leven hadden beledigd, aldus Tokugawa Ieyasu.³¹ Ieyasu beseftte dat de Portugese aanwezigheid een tweesnijdend zwaard was; de handel met Portugal was financieel aantrekkelijk, maar de groeiende religieus-culturele invloed van het christendom vond hij minder wenselijk. Ook Ieyasu's opvolgers, zijn zoon Hidetada (r. 1605-1623), kleinzoon Iemitsu (r. 1623-1651), en achterkleinzoon Ietsuna (r. 1651-1680), stonden wantrouwig tegenover de zich snel verspreidende vreemde religie. Het grote succes van het katholieke geloof in Japan is dan ook precies wat leidde tot haar ondergang. De beste manier om het nieuwe geünificeerde Japan onafhankelijk en sterk te houden en de Tokugawa-dynastie te handhaven zou volledige afsluiting zijn.³²

Het christendom zou uiteindelijk vrijwel verdwijnen uit Japan; vandaag de dag is slechts 1,5% van de bevolking christen. Toch heeft het christendom bijgedragen aan het definiëren van een tijdperk.³³ Door het aanvankelijke succes en snelle verspreiding van het geloof vreesde de Japanse overheid, oftewel het *bakufu*, voor een verlies van macht in een land dat recentelijk was samengebracht. De totale unificatie van een land ging niet samen met een vreemde religie, waardoor *sakoku*, oftewel de afsluiting van het land, de enige oplossing leek voor het *bakufu*. Elison stelt dat de totale afwijzing van het christendom dit tijdperk definieert.³⁴ Dat de Nederlandse Compagnie dan toch wel werd geaccepteerd om met Japan te handelen vanuit Deshima, ongeacht hun eigen christelijke geloof, is dus een erg opmerkelijke gebeurtenis. In dit hoofdstuk zal de Japanse afkeer van het christendom verder verkend worden samen met een verdere verklaring van de bijzondere positie van de Nederlanders in Japan en de verplaatsing van Hirado naar Deshima.

Het religieus landschap; boeddhistisch pluralisme en meedogenloze christenvervolgning

In de historiografie zijn meerdere verklaringen vastgesteld voor de hevige christenvervolgning in Japan. Blussé, Vande Walle en Rietbergen omschrijven samen twee belangrijke verklaringen

³¹ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 36.

³² Rietbergen, 'Op Reis in het Verboden Rijk', 96; Paul, *De Nederlanders in Japan*, 36.

³³ Elison, *Deus Destroyed*, 1.

³⁴ *Ibidem*, 1.

die het beste omvatten wat de reactie en houding was van het *bakufu* tegenover de Europese religie. De eerste, politieke, verklaring suggereert dat het *bakufu* bang was dat bekeering tot het christendom een middel was om Japan te domineren en te onderwerpen.³⁵ Dit is best een begrijpelijk standpunt, aangezien Japan op de hoogte was van de situatie in Europa, met name de Spaanse geschiedenis en oorlogen overzee. Het feit dat zelfs Portugal onder Spaanse heerschappij stond sinds 1580 gaf de Japanners alleen maar meer redenen om Spanje als een legitieme dreiging te zien voor hun eigen land. Dat de Portugese priesters en missionarissen zich aanvankelijk ook richtten op de machtigste *daimyō* van het land was nog een teken dat de Europeanen zich bemoeiden met de interne politiek.³⁶ Zoals al eerder omschreven kan Japan niet in de moderne betekenis van uniformisering begrepen worden, omdat een aantal belangrijke *daimyō* nog autonoom regeerden in hun domeinen. Dit vond daarnaast ook plaats in een periode van nationale eenwording en versterking van het land door middel van unificatie. Met andere woorden was het een tijd waarin de Japanse cultuur, politiek, economie en religie werden samengebracht en vastgesteld om totale eenwording te bereiken.³⁷ Inmenging van een Europese macht, die ook nog eens actief invloedrijke krijgsheren probeerde te winnen voor hun religie, paste dus niet in het nieuwe machtsevenwicht.³⁸

De tweede verklaring is meer cultureel gericht en stelt dat het christelijke geloof en de Japanse manier van leven en samenleving onverenigbaar zouden zijn; het waren dus tegenpolen van elkaar.³⁹ Om dit wat verder uit te leggen is het belangrijk te kijken naar de religie in Japan en de culturele denkwijze die zich zo afkeerde van het christendom. In Japan waren er drie grote religieuze stromingen die werden gezien als deel van één en hetzelfde lichaam, Shintoïsme, Confucianisme en Boeddhisme. *Shinto*, grofweg vertaald als ‘weg der goden’, is in brede termen de aanbedding van natuurgeesten, oftewel *kami*. Sommige plekken zijn volgens het Shintoïsme heilig, maar ook objecten kunnen vereerd worden. Een waterval, de maan of zelfs een apart gevormde steen kunnen als een *kami* beschouwd worden. Het Shintoïsme kan dus aangeduid worden met het begrip polytheïsme.⁴⁰ Het Confucianisme volgt de leer van Confucius, een Chinese filosoof en politicus tijdens de Chinese Zhou-dynastie, en heeft vooral een grote impact gehad op de geschiedenis van China. Het Confucianisme uitte zich vooral in bepaalde deugden voor staat en volksleven; het is dan ook meer een levensbeschouwing dan

³⁵ Blussé, *Bridging the Divide*, 81.

³⁶ Ucerler en Antoni, *The Samurai and the Cross*, 230-231.

³⁷ Rietbergen, ‘Op Reis in het Verboden Rijk’, 95; Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 138-140.

³⁸ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 147-149.

³⁹ Blussé, *Bridging the Divide*, 81.

⁴⁰ Gösmann, *Het Christendom in Japan*, 20-23.

een godsdienst.⁴¹ Het Boeddhisme verbreidde zich vanuit India over China en Korea en kreeg tegen het einde van de zesde eeuw aanhang in Japan. Ook in het Boeddhisme zijn er meerdere goden die aanbeden en gevreesd worden. Belangrijk is dan ook het Boeddhistisch pluralisme, wat inhoudt dat religies gelijkwaardig en vreedzaam naast elkaar kunnen leven.⁴²

Volgens historicus Nam-lin Hur werd Tokugawa-Japan gezien als het land van de goden en ook de bron van alle drie de leren. Shintoïsme werd gezien als de basis; de wortels van alle leren, Confucianisme als een uitstroming hiervan; de takken en bladeren, en het Boeddhisme als de samenkomst van alle leren; een soort uitgebloede bloem. De drie leren waren niet zomaar religieuze stromingen, maar vormden de morele basis en grondslag van een geünificeerd Japan. Wanneer iemand iets fout deed of een wet overtrad moest hij of zij schuld bekennen en terecht staan voor de *kami* en de boeddha's.⁴³ De drie leren zijn daarnaast ook zeker niet exclusief; de leren kunnen juist vredig naast elkaar voortbestaan, omdat ze uitgaan van dezelfde kernwaarden die de Japanse samenleving weerspiegelt.⁴⁴

Vrijwel nergens anders in Oost-Azië waren religie en politiek zo erg verbonden als in de Japanse samenleving. Een goed voorbeeld hiervan is de bloederige eed van trouw of loyaliteit die bekend stond als *kishōmon*. Wanneer een nieuwe *shogun* werd geïnstalleerd moesten de *daimyō* een eed afleggen tegenover de goden en de boeddha's, waardoor de band en het vertrouwen tussen de *shogun* en de *daimyō* van het land goddelijk en onschendbaar werden gemaakt. De bestuursstructuur van de Tokugawa-dynastie was dus meer dan een regeling van politieke macht tussen de *shogun* en de krijgsheren; het was een goddelijk verbond tussen heer en vazal die werd verzegeld met bloed.⁴⁵

Het meest voor de hand liggende probleem met het christendom was dat het een monotheïstisch geloof was in een polytheïstisch land.⁴⁶ Een tweede probleem met het christendom was dat er maar één God aanbeden kon worden en alle andere goden ontkend werden. Dit betekende dus dat er geen ruimte was voor de andere Japanse geloven en levensbeschouwingen. Daarnaast betekende het dat de christelijke bekeerlingen (ook wel *kirishitan* genoemd) niet de *shogun*, of zelfs de keizer van Japan, als de bron van alle macht beschouwden, maar één buitenlandse God.⁴⁷ De bemoeienis van de Portugese christenen met

⁴¹ Gösmann, *Het Christendom in Japan*, 20-23, 29.

⁴² *Ibidem*, 23-27.

⁴³ Nam-lin Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan : Buddhism, anti-Christianity, and the danka system* (Boston 2007) 40-48.

⁴⁴ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 40.

⁴⁵ Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 41-42.

⁴⁶ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 40.

⁴⁷ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 150-152; Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 40.

de religieuze grondslag van het land hadden niets meer dan last veroorzaakt. Hier komt ook nog eens bij dat de regering van Japan, net zoals van China en Korea, zonder aarzelen het hoogste gezag uitoefende op alle gebieden, inclusief religie.⁴⁸

Vanaf 1612 kwam, door toedoen van Ieyasu, stilaan een antimissioneringsbeleid tot stand. Japan zou handel toestaan, maar niet het christendom. Vanaf dat moment werden de vervolgingen strenger, aanvankelijk door de verbanning van priesters en *kirishitan*, maar al snel door hen te dwingen hun geloof op te geven en bij weigering de marteldood te sterven.⁴⁹ De bekeerlingen die het christelijk geloof afzwoeren werden *korobi kirishitan* genoemd, grofweg vertaald naar 'omgerolde christenen'.⁵⁰ In 1616 zou Tokugawa Hidetada een landelijk verbod op het christendom uitvaardigen, samen met de beperking van buitenlandse handelsschepen. Wederom een duidelijk voorbeeld van de Japanse samensmelting van politiek en religie. De vreselijke vervolging van de *kirishitan*, priesters en missionarissen onder zijn bewind, bezorgde Hidetada zelfs de naam 'de Nero van Japan'.⁵¹

De wrede vervolging zou zich vanaf 1623 ook voortzetten onder de nieuw gekroonde Tokugawa Iemitsu. De nieuwe *shogun* stelde Mizuno Morinobu aan als magistraat met als taak verborgen *kirishitan* op te sporen en ze te straffen. In de drie jaar dat hij als magistraat in dienst

Afbeelding 1.1: onbekende maker, *Plaquette of trapplaat - Fumi-e*, 1661-1673. Bronzen trapplaat, 18.5 x 13.5 cm. Collectie Museum Volkenkunde Leiden (RV-2984-5). Afgebeeld de Madonna met kind op schoot.

⁴⁸ Blussé, *Bridging the Divide*, 84.

⁴⁹ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 174.

⁵⁰ Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 48-50.

⁵¹ Paul, *Nederlanders in Japan*, 32-33.

was heeft Morinobu wel 300 bekeerlingen op wrede wijze geëxecuteerd. De meesten heeft hij in de kokend hete waterbronnen in Unzen gegooid, waarna ze op langzame wijze levend verbrandden en verdronken.⁵² Rond de jaren dertig van de zeventiende eeuw zou ook voor het eerst de eerder genoemde *jefoemi*-ceremonie gebruikt worden om *kirishitan* te ontmaskeren (zie afbeelding 1.1). Deze methode werd door de Japanse christenen beschouwd als het staan op het gezicht van hun eigen moeder, waardoor velen het weigerden te doen, ook al betekende dit een zekere dood.⁵³

De negatieve reputatie van het christendom in Japan verergerde door de jaren heen door verschillende gebeurtenissen die de christenen in verband brachten met wetsovertreders, criminelen en rebellen. Het belangrijkste voorbeeld is de Shimabara-opstand van december 1637. Een boerenopstand in Shimabara, die was uitgebroken door de wrede behandeling van de boeren door de plaatselijke Amakusa en Shimabara *daimyō* met betrekking tot belastinginning, werd al snel in verband gebracht met het christendom in dit gebied. Amakusa en Shimabara stonden dan ook bekend om hun christelijke gemeenschappen die, ondanks de vervolgingen, hun religie ondergronds bleven uitoefenen.⁵⁴ Volgens het *bakufu* was dit een teken dat de vervolgte christenen niet eens zouden wachten op een Portugese invasie om tegen hun meesters in opstand te komen. Een boerenopstand die in een voornamelijk christelijk gebied viel, werd nu gezien als een bedreiging voor de binnenlandse stabiliteit en werd met gebruik van overweldigend geweld neergeslagen.⁵⁵ In april 1638 werd de opstand neergeslagen, met veel bloedvergieten aan beide kanten. De ongeveer vijftig- tot veertigduizend opstandelingen werden zonder pardon afgeslacht. Het verslaan van de opstand betekende ook het einde van de christelijke invloed in Japan, hoewel het katholicisme ondergronds nog meer dan twee eeuwen van vervolging zou overleven.⁵⁶

Ondanks het religieuze landschap in Japan en het idee dat meerdere religies in vrede naast elkaar konden leven, was er geen plek voor het Europese christendom. Religie en politiek waren erg verbonden in de Japanse samenleving en een vreemde religie paste niet in het nieuw geünificeerde Japan, waarbij de *shogun* de hoogste macht uitoefende. Het christendom ging dus tegen de Japanse waarden en manier van leven in. De Shimabara-opstand laat daarnaast zien dat het christendom in Japan niet meer simpelweg werd gepresenteerd als een bron van

⁵² Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 56.

⁵³ *Ibidem*, 55.

⁵⁴ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 175; Ucerler en Antoni, *The Samurai and the Cross*, 230-231.

⁵⁵ W.Z. Mulder, *Hollanders in Hirado, 1597-1641* (Haarlem 1985) 189; Ucerler en Antoni, *The Samurai and the Cross*, 230-231.

⁵⁶ Paul, *Nederlanders in Japan*, 35.

heterodoxe leringen; het werd eerder gepresenteerd als een nationale vijand waartegen, onder leiding van de *shogun*, alle politieke entiteiten van het land zich moesten verenigen en vechten.⁵⁷

Kapers in Hirado; de bemoeienis van de Engelsen en Nederlanders

De Engelsen waren in 1613 voor het eerst in Japan aangekomen. Ook zij waren protestants en richtten zich, net zoals de Nederlanders, primair op handel, en waren daarom net zo welkom als de Nederlandse Compagnie. De Engelsen bleven echter maar een kleine tien jaar en de Nederlanders zouden de enige Europeanen zijn die in de *sakoku*-periode waren toegestaan handel te drijven. Dit had echter niets te maken met de Japanse houding tegenover de Engelsen en de Nederlanders; de twee landen werden juist gezien als gelijken. Het probleem zat echter in de sterke positie van de Nederlanders in Oost-Azië tegenover de relatief zwakke vloot van de Engelsen in deze periode. Met andere woorden, de Nederlandse Republiek was als zeemogendheid Engeland toentertijd ver vooruit.⁵⁸

Tijdens de intensificatie van spanningen tussen de *kirishitan* en het *bakufu* waren de Engelsen en Nederlanders nog altijd gevestigd in Hirado, waar de handel werd voortgezet zoals normaal. Hirado kan echter niet vergeleken worden met Deshima en wordt in de historiografie meer gezien als een uitvalsbasis voor Nederlandse en Engelse kaapvaartactiviteiten in Oost- en Zuidoost-Aziatische wateren, in plaats van als een winstgevende handelspost zoals Deshima later zou worden. Hirado fungeerde als een soort ‘safe house’, waar buit werd verkocht, nieuwe expedities werden gecoördineerd en Nederlandse en Engelse schepen een veilige haven hadden waar ze werden bevoorrad en gerepareerd.⁵⁹ Dit laatste was van groot belang; de handelspost functioneerde als een soort centraal punt in het Nederlandse handelsimperium in Oost-Azië. Tussen 1619-1622 was het ook de thuishaven voor een gecombineerde Engels-Nederlandse verdedigingsvloot, de Vloot van Defensie, bestaande uit vijf Nederlandse en vijf Engelse schepen. Deze vloot was opgericht met als doel het Iberische handelsmonopolie in Aziatische wateren te vernietigen en de Oost-Aziatische handel voor de twee handelsmaatschappijen vast te stellen.⁶⁰

⁵⁷ Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 43.

⁵⁸ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 29-31.

⁵⁹ Jurre Knoest, ‘Company Privateers in Asian Waters: The VOC-Trading Post at Hirado and the Logistics of Privateering, ca. 1614-1624’, *Leidschrift: Een Behouden Vaart?* (december 2011) 43-57, aldaar 43-44.

⁶⁰ Knoest, ‘Company Privateers in Asian Waters’, 43.

Er vonden twee expedities plaats, één van januari tot juli 1621 en één van november 1621 tot juli 1622. Ondanks het succes van de samenwerking verbraken de Nederlanders het verbond en werd de Vloot van Defensie na de tweede expeditie ontbonden, waarna de Nederlanders hun strijd tegen de Iberiërs alleen zouden voortzetten.⁶¹ Het falen van de samenwerking had vooral te maken met de toenemende rivaliteit tussen de twee Europese machten, zowel in Azië als binnen de vloot zelf.⁶² De Engelse handel in Hirado was daarnaast van veel kleinere schaal dan de Nederlandse en daardoor kwetsbaarder door de sterke invloed van de Nederlanders op de zeeën in deze periode, die over zesmaal meer kapitaal beschikten dan de Engelsen. In 1622 vertrokken de Engelsen uit Japan en zouden meer dan twee eeuwen geen schepen naar het eiland sturen.⁶³

De tien Engelse jaren in Japan hebben echter wel een invloed gehad op de beeldvorming van de Portugezen en Spanjaarden in het land; samen met de Nederlanders wisten ze de Iberiërs in een kwaad daglicht te stellen bij het *bakufu*. Vooral de Nederlanders konden putten uit hun eigen geschiedenis en ervaringen met Spanje en dat in hun voordeel gebruiken. Er waren al veel geruchten in Japan over een mogelijke Spaanse/Portugese overname van het land voordat de Nederlanders zelfs voet aan wal hadden gezet. De Nederlanders, maar ook de Engelsen, wilden de *shogun* en zijn functionarissen graag extra informeren over de situatie in Europa, waarmee ze nieuwe twijfels bij het *bakufu* plantten.⁶⁴ Nederland zat toentertijd nog midden in een oorlog met Spanje voor hun eigen onafhankelijkheid, waarmee tegelijkertijd de eenwording van de Republiek bevorderd was; in juli 1581 werd het Plakkaat van Verlatinghe ondertekend waarbij een aantal provinciën van de Habsburgse Nederlanden de Spaanse koning Filips II afzetten als hun heerser. Dit is vergelijkbaar met de situatie in Japan op het moment dat de Nederlanders arriveerden; unificatie was bereikt, maar nog lang niet sterk genoeg of compleet. Naast het tonen aan de *shogun* dat handel met Europa mogelijk was zonder de tussenkomst van religie, toonden de Nederlanders ook dat de Spanjaarden niet te vertrouwen waren.

Historicus Huibert Paul stelt echter dat de rol die de Engelsen en Nederlanders speelden bij de uiteindelijke verbanning van de Portugezen erg overdreven is en dat de Tokugawa-clan op eigen houtje ook tot dezelfde conclusie waren gekomen; het christendom en de Portugezen pasten niet, en hoorden niet, in de Japanse samenleving.⁶⁵ Het was in Japan dan ook bekend dat vrijwel geheel Zuid-Amerika werd gekoloniseerd door Spanje en Portugal, wat al voor genoeg

⁶¹ Knoest, 'Company Privateers in Asian Waters', 43.

⁶² Ibidem, 50-54; Paul, *De Nederlanders in Japan*, 29-31.

⁶³ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 29-31.

⁶⁴ Ucerler en Antoni, *The Samurai and the Cross*, 239-241.

⁶⁵ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 32-33.

angst en twijfels zorgden over hun intentie in Japan.⁶⁶ Toch hebben zowel de Engelsen als de Nederlanders zich bemoeid met een aantal belangrijke gebeurtenissen die invloed zouden hebben op de positie van de *kirishitan* in Japan, en de mate waarin het *bakufu* de Iberiërs en christenen wantrouwde.

In de zomer van 1620 arriveerden Engelse en Nederlandse schepen in Hirado met een Portugese jonk die ze in beslag hadden genomen in de Straat van Taiwan. De Portugese jonk zou twee verdachte Europeanen verborgen houden die eruit zagen als christelijke priesters, zo meldden de Engelsen en Nederlanders aan de Japanse autoriteiten. Het schip, aangevoerd door de Japanner Hirayama Jōchin, bezat echter wel een legitieme handelspas en vervoerde lading als ruwe zijde, suiker en hertenhuiden.⁶⁷ Toch werd het schip meteen in beslag genomen en werden de twee Europeanen, Pedro de Zúniga en Luis Flores, ondervraagd. De twee mannen ontkenden echter dat zij priesters waren, waarna de kapitein Hirayama de zaak compliceerde door de Engelsen en Nederlanders van piraterij te beschuldigen. Uiteindelijk zouden Zúniga en Flores, na langdurige ondervragingen, getuigenverklaringen en martelingen, bekennen dat ze missionarissen waren. Een paar maanden later werden Zúniga, Flores en kapitein Hirayama levend verbrand en werden twaalf andere bemanningsleden onthoofd. De drie verbrande lijken en de hoofden van de bemanningsleden werden openlijk tentoongesteld op de executieplaats om een waarschuwing te geven aan andere christenen en Japanners dat het christendom niet meer aanvaard zou worden.⁶⁸ De Hirayama Jōchin-affaire is een goed voorbeeld van het grote wantrouwen tegenover de Iberiërs in Japan, maar ook van de rol die de Engelsen en Nederlanders speelden om dit wantrouwen te vergroten.

Opmerkelijk is dat de Nederlandse handelaren ook een belangrijke rol speelden in de eerdere genoemde Shimabara-opstand. Het *bakufu* zou de Nederlanders in Hirado namelijk om militaire bijstand vragen. Dit was niet heel bijzonder; al in eerdere opstanden verkregen de Japanners militaire hulp van zowel de Engelsen als de Nederlanders. De opstand in Shimabara was echter een keerpunt in deze periode; het was één van de laatste gebeurtenissen voor de gehele afsluiting van het land en werd toentertijd gezien als een christelijk verzet tegen het *bakufu*. Volgens Paul waren manschappen en wapens echter niet de enige redenen om de Compagnie om hulp te vragen; het *bakufu* zou de handelaren op de proef gesteld hebben. De Nederlanders waren per slot van rekening, hoewel niet katholiek, ook christenen.⁶⁹ De

⁶⁶ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 32-33.

⁶⁷ Hur, *Death and social order in Tokugawa Japan*, 53-54.

⁶⁸ Ibidem, 54; Boxer, *The Christian Century in Japan*, 349.

⁶⁹ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 35.

Nederlanders zouden tussen februari en maart 1638 meevechten tegen de opstand. Ze zouden zowel vanaf zee kanonnen afvuren op het fort van de opstandelingen, als op land meevechten.⁷⁰

Dat de Nederlanders hulp verleenden aan de Japanse regering en meevochten tegen een opstand die uit vele *kirishitan* bestond, werd door veel geschiedschrijvers als een schandaal gezien; de Nederlanders plaatsten het belang van de handel boven de medechristenen.⁷¹ Dit is echter niet volledig en vraagt om wat meer beschouwing. Het belangrijkste punt om hierbij te onthouden is dat de Shimabara-opstand een boerenopstand was die zich verzette tegen de foute behandeling door de plaatselijke *daimyō* in verband met belastinginning, en niet een religieuze strijd. Ook belangrijk is dat dit een gespannen periode was, waar ook de Nederlanders steeds meer gewantrouwd werden. Aangezien alle Europeanen in die periode onder verdenking stonden, en de grens tussen het katholicisme en protestantisme steeds meer begon te vervagen, had een weigering van hulpverlening wellicht ook tot de verbanning van de Nederlanders kunnen leiden.⁷²

Of de Nederlandse handelaren in Hirado de Shimabara-opstand zagen als een religieuze opstand van het christendom is niet bekend, maar het was wel duidelijk dat dit een beslissende strijd was in de toekomst van Europese handel in Japan, die Nederland heeft gewonnen. Echter was de positie van de Nederlanders nog niet erg sterk en hing erg af van de religieuze situatie in Japan, omdat de leden van de Compagnie zelf ook werden gewantrouwd vanwege hun christelijke geloof. Dit kwam het best tot uiting in de gedwongen verplaatsing naar Deshima.

De overgang van Hirado naar Deshima

Op 4 augustus 1639 vervaardigde het *bakufu* het vijfde edict uit van wat later bekend zou worden als de ‘seclusie edicten’. De Japanse autoriteiten vaardigden een embargo uit op alle handel met Portugal, dat tientallen jaren had gehandeld vanaf hun vestiging in Nagasaki. Op straffe van de dood werd hen de toegang tot Japan ontzegd. Toch werd het edict aanvankelijk niet serieus genomen en arriveerde er op 6 juli 1640 toch nog een Portugees schip in Nagasaki om te proberen de Japans-Portugese relatie te herstellen. De Portugezen werden meteen aangehouden, en zoals duidelijk gewaarschuwd, standrechtelijk geëxecuteerd omdat ze de wil

⁷⁰ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 35.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

van de *shogun* in twijfel hadden getrokken. Slechts dertien bemanningsleden werden gespaard.⁷³

De Nederlandse kooplieden leefden waarschijnlijk voor korte tijd in de veronderstelling dat zij als protestanten deze maatregelen vanaf de zijlijn konden bekijken en er zelf voordeel uit konden halen; zij waren immers de enige Europese handelaren die in Japan waren achtergebleven. Dit bleek echter niet zo makkelijk te gaan. In 1640 arriveerde de *ōmetsuke* (de inspecteur-generaal die leiding had over de antichristelijke campagne), Inoue Chikugo-no-kami Masashige, uit Edo, om de Nederlandse factorij in Hirado te inspecteren op tekenen van verboden religieuze activiteiten.⁷⁴ Masashige zocht vooral naar bewijs dat de Nederlanders niet zo veel verschilden van de Portugezen, omdat ze allebei christelijk waren, ondanks de Nederlandse hulp bij de Shimabara-opstand. Er was een groot wantrouwen met alles wat met het westen te maken had.⁷⁵ Nadat alle pakhuizen en woonvertrekken waren doorzocht naar christelijke ornamenten werd vastgesteld dat alle gebouwen met christelijke datering onmiddellijk moesten worden afgebroken. Op een aantal gebouwen stonden namelijk Anno Domini-data. Dit was niet alleen ernstig omdat het een christelijke datum was, maar ook een belediging voor de *shogun*, omdat de Nederlanders op deze manier de Japanse dynastieke regeringsperiode teniet deden.⁷⁶

François Caron (r. 1639-1641), het VOC-opperhoofd van Hirado in deze periode, werd begin maart opgedragen ook alle woonvertrekken met de grond gelijk te maken. Maximiliaen Le Maire (r. 1641), opvolger van Caron, kreeg echter nog slechter nieuws; Japan was niet meer van handel met het buitenland gediend. Uit eerbied voor Ieyasu, die de Nederlanders in 1609 de handelspas had verleend, mochten de Nederlanders wel blijven op voorwaarde dat zij onmiddellijk naar Deshima verhuisden.⁷⁷ Zelfs de Japanse bedienden uit Hirado mochten niet mee naar Deshima, omdat ze ervan werden verdacht ook christenen te zijn. Zo kwam het Hirado-tijperk dat 32 jaar lang had geduurd plotseling ten einde. De vertrouwde, en relatief vrije, omgeving van Hirado moest verlaten worden en werd vervangen door het kleine en streng gecontroleerde eilandje van Deshima. De verhuizing van de Nederlanders was de laatste stap

⁷³ Cynthia Viallé en Leonard Blussé, *The Deshima Dagregisters: their original table of contents. Volume XI 1641-1650* (Leiden 2001) I-III.

⁷⁴ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XI*, f. 40-41/p. 142.

⁷⁵ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 44-46.

⁷⁶ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XI*, I-III.

⁷⁷ Mulder, *Hollanders in Hirado*, 188; Jackson, 'The World of Dutch Studies and an Information Revolution', 1-5; Paul, *De Nederlanders in Japan*, 45.

van het *bakufu* om invloed van buitenlanders, en met name rooms-katholieken, in te dammen. Op 20 juni 1641 was Hirado volledig verlaten.⁷⁸

De verplaatsing naar Deshima was echter maar het begin van het verlies van privileges in Japan. De jaren veertig van de zeventiende eeuw zijn kenmerkend voor een reeks ‘plagerijen’ die een einde maakten aan de relatieve vrijheid die de Nederlanders tot dan toe in Hirado hadden genoten. De Japanners waren in de eerste jaren van de jaren veertig ongewoon rigide in hun maatregelen.⁷⁹ Geen enkele Nederlander mocht Deshima zonder speciale toestemming verlaten, en in geen geval zonder een Japanse begeleider. Ook mochten de handelaren geen vrouwen of kinderen meenemen naar Japan, omdat het *bakufu* niet wilde dat de Nederlanders zich te erg thuis zouden gaan voelen.⁸⁰ De verhuizing was niet slechts een verandering van locatie, maar maakte vrijwel een einde aan de normale, menselijke contacten en connecties die de Nederlanders hadden met het Japanse volk.⁸¹ Deze vrijheidsbeperkingen waren moeilijk te accepteren voor de Compagnie.

Op het kleine eilandje van Deshima (zie afbeelding 1.2) zou het laatste opperhoofd van Hirado, Maximiliaen Le Maire, zijn taken voortzetten vanaf juni tot en met oktober 1641. In

Afbeelding 1.2: Keiga Kawahara, *De baai van Nagasaki met links het eiland Deshima*, 1829. Schildering op zijde, 52 x 77 cm. Collectie Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam (A.2714). Deshima bevindt zich links in het midden en heeft de vorm van een kleine waaier.

⁷⁸ Mulder, *Hollanders in Hirado*, 185-186, 201-205.

⁷⁹ Paul, *De Nederlanders in Japan*, 46-47.

⁸⁰ *Ibidem*, 49.

⁸¹ Mulder, *Hollanders in Hirado*, 204-205.

het eerste dagregister van Deshima beschreef Le Maire alle zaken die nog geregeld moesten worden in verband met de verhuizing en uit daarnaast zijn ongenoegen met de vele veranderingen op Deshima. Eén van de maatregelen die Le Maire niet aanstond was de strenge en grondige inspectie van de inkomende Nederlandse schepen in Deshima. Le Maire beschreef een voorval in juli waar de Japanners de Nederlanders waarschuwden voor Portugese of Castiliaanse munten die mogelijk een kruis of een ander christelijk teken droegen. Wanneer een inkomend schip zo'n soort munt bevatte zou het hele schip met zijn lading verbrand worden en de bemanning onthoofd. Daarnaast werd Le Maire ook geïnformeerd dat alle Japanners op Deshima werden vereist het *bakufu* te informeren van Nederlandse christelijke praktijken en handelingen, waarover het opperhoofd schreef: 'waeruijt beslooten can werden, hoe naeuw ons allen canten te wachten hebben.'⁸² De opperhoofden werden dus in een lastige positie gezet.

Wanneer een Nederlands schip de haven binnenvoer kwamen er Japanse inspecteurs, *bongioisen* genoemd, die het hele uitladingsproces in de gaten hielden en alle lading bekeken, waaronder persoonlijke spullen van de bemanning. Zelfs de zakken van de aangekomen handelaren werden gecontroleerd voor elk klein object wat misschien iets te maken zou kunnen hebben met het christelijk geloof. Le Maire was hier zeer op tegen: 'om dat sulcx wat nieuws ende voordesen in Firando [Hirado] noijt gebeurt en was, vrij wat tegens hadden ende als van ons hoochste mistrouwen seer gebelcht thoonde.'⁸³ Op Hirado was dit dus nooit voorgekomen en toonde daarom het grote wantrouwen aan wat de Japanners hadden. De Japanners zouden volgens het opperhoofd alle 'kisten, hoecken ende winckels seer naeuw doorsnuffelden' en zelfs de vaten werden gecontroleerd op 'geconsacreerde wateren', oftewel heilig water.⁸⁴ Le Maire omschreef ook het eerdergenoemde 'bijbeltonnetje', waarbij alle bemanningsleden geacht waren hun Bijbels in een ton te plaatsen, die ze een jaar later, met de terugreis, terug konden krijgen. Ook de munten werden, zoals gewaarschuwd, gecontroleerd op religieuze tekenen, waarover Le Maire miskennend schreef: 'een ijder wel bekent was, dat gemunte penningen de negotie ende geen religie raeckte.'⁸⁵ Munten en geld gingen dus niet om religie, maar om handel, wat volgens de Compagnie, twee volledig andere onderwerpen waren.

In augustus bereikten de spanningen een hoogtepunt. De maand begon voor Le Maire met het ondertekenen van een ordinantie, waarin werd vastgesteld dat de Nederlandse schepen

⁸² Viallé en Blussé, *The Deshima dagregisters XI*, f. 7/p. 6; The Historiographical Institute (*Shiryō Hensan-jo*), *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5. Februarius 14-October 31, 1641* (Universiteit van Tokyo, 1984) 91.

⁸³The Historiographical Institute, *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5.*, f. 24 r./ p. 112.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, f. 20 v./p. 100; Paul, *De Nederlanders in Japan*, 48.

zelfs geen voedsel of drinken ‘die de christenen gewoon zijn te nuttigen’ – zoals vlees, bacon, arak, Spaanse en Franse wijn en olijfolie – mochten verkopen of weggeven aan Japanse burgers of Chinese handelaren.⁸⁶ Een dag later kwam het schip *Koningin* aan, waarbij aan Le Maire bekend werd gemaakt dat een overleden bemanningslid niet begraven mocht worden in de Japanse grond. Het opperhoofd was woedend op de Japanners en schreef twee pagina’s vol in het dagregister over het onrecht en disrespect wat de Nederlandse handelaren hiermee werd aangedaan. Le Maire probeerde de Japanners aanvankelijk nog te overtuigen een begrafenis toe te staan, omdat dit wel het geval was geweest in Hirado. Echter weigerden de Japanse autoriteiten:

Aen landt comende lieten sulcx door de geswooren tolcken versoucken, die ons rapporteerden dat sijn Edh^t. geordonneert hadde, dewijle den naem van christenen gelijk de Portugesen voerden, ons soodanich daerinne reguleren ende den dooden vier a vijff mijlen ter zee brengen ende aldaer met swaerte overboort setten mosten ofte in ’t sout te bewaren (...) Wie hoorden oijt van sulcken barbarischen wreetheijt ofte in wat geweste des werelts sal men diergelijke exempel vinden, dat de dooden d’aerde geweygert wert? Welck exorbitatie ons tot in de ziele bedrouffde ende soodanich buijten posture stelden, dat in bedencken vervielen, niet beter als de Portugesen, gelijk allenskens ons meer ende meer besnijden.⁸⁷

Le Maire was furieus dat de Nederlanders niet beter werden behandeld dan de Portugezen en stelde dat het ‘barbaars’ en ‘wreed’ was om een overleden persoon een graf in de grond te ontzeggen. De Japanners zagen dus geen verschil meer tussen de Nederlanders en de Portugezen en, ondanks het toestaan van handel via Deshima, golden dezelfde antichristelijke regels voor de Nederlanders als ze voor de Portugezen hadden gedaan.

Interessant is dat Le Maire continu probeerde te benadrukken hoe anders de Nederlandse handelaren zijn: ‘wij wel bekenden, oock noijt geloochtent hadden, gelijk sulcx noch niet deden, wij christenen dan geen Roomsche of Portugeesche ende dat tusschen ons ende dengeenen, daerbij vergeleucken wierden soodanige differentie was als tusschen nacht en dach.’⁸⁸ Daarnaast stelde hij ook dat Nederland en Japan eenzelfde vijand hadden en de Nederlandse handelaren geen Japanners zouden bekeren. Le Maire beschreef ook hoe vele Japanners dit zelf ook heel goed wisten en dat alle bewoners van Hirado wisten ‘wat voor volck de Hollanders waren.’⁸⁹ Het belangrijkste argument van Le Maire was dat Nederland een land was wat religie en handel strikt gescheiden hield. Volgens het opperhoofd was dit ook precies

⁸⁶ The Historiographical Institute, *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5*, f. 25 r./p. 117.

⁸⁷ Ibidem, f. 26 r./p. 120.

⁸⁸ Ibidem, f. 26 r./p. 121.

⁸⁹ Ibidem.

wat de Compagnie hun speciale positie en rechten had bezorgd in Hirado en het daarom belachelijk was dat ze toch werden gezien als de verbannen Portugezen.⁹⁰

Le Maire ging zelfs nog een stap verder en dreigde zelfs met een stopzetting van de Nederlands-Japanse handel:

Oock dat gedencken wilden, sulcke noit gehoorde onbeleefteden voor andere coningen ende potentaten comende, 'tselve 't keijserrijck van Japan tot cleijnachtige soude gedijen ende dat te vreesen stont, soo men dus van dach tot dach voortgingh (als hem laet aensien te sullen geschieden) het die Compagnie hier niet langer gaende houden ende sulcx sijne Edh.⁴ de E. heer generael ten hoochsten bedroeven soude, dat sijne subjecten onder die pretext, sonder eenich regart te nemen op alle de gedaene diensten, waarmede boven alle natie ter werelt met lijff ende ziele den keijser ende 't rijcke van Japan tot merckelijke schade van gem.^{te} Compagnie geaccommodeert hebben ende noch genegen bleven te doen, ons dusdanich mishandelden.⁹¹

Het was dus niet alleen een schande dat voormalige rechten en privileges compleet genegeerd en ontkend werden in Deshima, maar het was een enorme belediging voor de Compagnie als geheel, die de Japanse natie al meerdere keren hulp had verleend. Bekeken vanuit het Nederlands protestante geloof was een begrafenis op zee niet eens zo erg als Le Maire deed blijken; volgens het Calvinistische geloof zou de ziel van een overleden persoon direct na het sterven naar de hemel of naar de hel gaan. Wat er na het sterven met het lichaam gebeurde had dus weinig betekenis. Voor een lid van de Compagnie was dit ook geen verrassing; een zeemansgraf was niet iets nieuws.⁹² De reactie van Le Maire is dan niet per se gebaseerd op religieuze sentimenten of richtlijnen, maar meer op het verbreken van eerdere privileges in Hirado. Het was een diepe belediging voor de Compagnie, omdat ze op eenzelfde manier werden behandeld als hun katholieke vijanden.

In september zou eenzelfde voorval plaatsvinden, waarbij een overleden VOC-lid niet begraven mocht worden in de Japanse grond. Opnieuw probeerden de Nederlanders aanvraag te doen bij het *bakufu* voor het recht hun doden te begraven in de grond. Dit werd echter weer afgewezen en was nu strafbaar met de dood. Le Maire omschreef een gesprek met één van de *bongioisen* en de tolk, waarbij een Nederlandse schipper, Jacob Jansz, vroeg waarom de lijken niet zoals voorheen begraven mochten worden, waarop de Japanners antwoordden: 'neen, de gouverneurs seggen dat hij in zee met een steen aen den hals geworpen worden moet, alsoo en christens doode lichaem niet waerdhich in d'arde te genieten.'⁹³ Volgens de Japanners verdiende een overleden christen niet eens de grond. Een paar maanden later, toen Le Maire

⁹⁰ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XI*, f. 20/p. 15-16; The Historiographical Institute, *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5.*, f. 26 r./ p. 121-122.

⁹¹ The Historiographical Institute, *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5.*, f. 26 r. – f. 26 v./p. 121-122.

⁹² Paul, *De Nederlanders in Japan*, 47.

⁹³ The Historiographical Institute, *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5.*, f. 39 r./ p. 177.

Japan al had verlaten, zouden de Nederlandse graven in Hirado – evenals die van andere buitenlanders – zelfs worden verwoest en de geraamtes weggeworpen. Het Hirado-tijdperk was officieel tot een einde gekomen.

Conclusie

Ondanks het religieus pluralisme in het land en de hulp die de Nederlanders (en Engelsen) hadden verleend in de Japanse strijd tegen het christendom, werden de Compagnieleden niet vertrouwd en zo veel mogelijk afgesloten van het Japanse volk. Het christendom werd gezien als een nationale vijand en alle uitwendige tekenen hiervan moesten verbannen worden uit het land. De bevolking moest afgesloten worden van de buitenwereld, maar dus ook van het handjevol Chinezen en Nederlanders dat nog aanwezig was in Deshima, voor zo ver mogelijk natuurlijk. De Nederlanders op Deshima waren vooral geërgerd door het verlies van rechten die ze wel in Hirado hadden genoten en de vergelijking die werd gemaakt tussen hen en de Portugezen, in het bijzonder wanneer het om religie ging. Religie vormde één van de belangrijkste factoren in de Japans-Nederlandse relatie en zou in de opvolgende decennia nog tot veel spanningen leiden.

Hoofdstuk 2: Religie in het tweede decennium op Deshima, 1651-1661

Na de eerste jaren op het kleine, geïsoleerde Deshima was de tensie tussen de Compagnie en de Japanse regering, het *bakufu*, nog niet ten einde; voornamelijk op religieus gebied liepen de spanningen hoog op. Zoals in het vorige hoofdstuk omschreven, had opperhoofd Le Maire een negatieve reactie op de gedwongen verplaatsing naar het kleine eilandje van Deshima en werden religieuze argumenten gebruikt om te proberen de Nederlandse rechten in Japan te beschermen; de Nederlanders waren immers niet zoals de Portugezen en hingen een geheel andere vorm van het christendom aan. Dit was echter tevergeefs en de Japanse autoriteiten zagen weinig verschil tussen de twee Europese handelsmachten. De leden van de Compagnie moesten zich leren aan te passen aan de strikte beperkingen die hen werden opgelegd, aan de Japanse manier van leven en handel, en aan de Japanse tolken van wie ze afhankelijk waren.⁹⁴ Dit ging niet altijd even makkelijk en het duurde nog een aantal jaren voordat de rust op Deshima weer was teruggekeerd.

Nadat Le Maire in 1641 was vertrokken uit Japan vonden er twee gebeurtenissen plaats die de moeizame ontwikkeling van de Nederlands-Japanse relatie en samenwerking goed reflecteren. In de zomer van 1643 werden in de baai van Nanbu, aan de noordoostkust van het eiland Honshu, tien Nederlandse bemanningsleden van het schip *Breskens* gearresteerd, omdat de Japanners ze beschouwden als christelijke apostelen die naar Japan waren gekomen om het geloof verder te verspreiden. Na lange ondervragingen werden de mannen echter vrijgesproken en mochten ze vanaf Deshima weer terugkeren naar hun thuis in de Republiek.⁹⁵ Dit toont echter wel de gespannen verhouding tussen de Compagnie en Japan die zich vooral uitte op het punt van religie. Enkele jaren later, op 26 juli 1647, arriveerde er een Portugese ambassadeur, Don Gonçalo de Siqueira de Souza, onaangekondigd in de rede van Nagasaki. Het probleem voor de Nederlanders was dat de VOC-autoriteiten in Batavia diezelfde ambassadeur welwillend een loods hadden verstrekt toen hij een aanvraag daartoe had gedaan onderweg naar Macau. Deze gebeurtenissen wekten argwaan op bij het Japanse hof. Dit werd zo erg dat opperhoofd Frederik Coyett (1647-1648 en 1652-1653) zelfs een audiëntie geweigerd werd toen hij in de hoofdstad Edo aankwam tijdens de jaarlijkse hofreis en de VOC-giften niet eens werden aangenomen. Het volgende opperhoofd, Dircq Snoecq (1648-1649), mocht tot

⁹⁴ Forrer en Kobayashi-Sato, 'The Dutch Presence in Japan', 239-240; Chyntia Viallé en Leonard Blussé, *The Deshima Dagregisters: their original table of contents. Volume XII 1650-1660* (Leiden, 2005) I.

⁹⁵ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, I.

overmaat van ramp helemaal niet naar Edo reizen.⁹⁶ De Nederlands-Japanse relatie hing aan een zijden draadje.

Om de verhoudingen wat te verbeteren werden er een aantal Nederlandse gezanten naar Japan gestuurd. Toen deze ambassade in 1649 aankwam aan het hof van de *shogun*, verdween inderdaad alle verdenking en namen de spanningen snel af.⁹⁷ Onderdeel van deze ambassade waren twee Nederlandse soldaten, Juriaen Schedel en Jan Smidt, een jonge koopman, Wilhem Bijlvelt, en een chirurg, Caspar Schamberger. Na de audiëntie met de *shogun* bleef dit groepje mannen achter in Edo, terwijl de rest van het gezantschap terugkeerde naar Deshima. De mannen bleven tien maanden in Edo en hebben hier een grote indruk achtergelaten. Dit zorgde voor een groter respect voor de Nederlanders op Deshima en de Nederlandse cultuur en kennis van wetenschap als geheel. Nu de goede betrekkingen tussen de VOC en de Japanse regering waren hersteld, ondernamen de Nederlanders opnieuw de jaarlijkse reis naar Edo.⁹⁸

Vanaf de jaren vijftig van de zeventiende eeuw was er sprake van een goede relatie tussen de VOC-dienaren op Deshima en het *bakufu*. Het vorige decennium op Deshima reflecteerde de vele veranderingen in het land en het verlies van eerdere rechten, samen met religieuze spanningen en discussies. De opperhoofden schreven in deze roerige tien jaar vooral over hun verloren privileges en rechten op grond van hun religie. Ongeacht hun vele pogingen zichzelf te bewijzen als een handelscompagnie waarbij handel voor religie kwam en niet andersom, zoals bij de Portugezen wel het geval was, bleef het *bakufu* in deze periode standvastig vasthouden aan hun ideeën over het christendom en Europa als geheel. Maar met het begin van een nieuw decennium zou dit geleidelijk veranderen. De Nederlanders begonnen steeds meer te wennen aan het leven op Deshima en langzamerhand zouden ze ook meer vrijheid verkrijgen en hun ‘oude’ rechten van de periode op Hirado deels herstellen. Religie bleef echter een belangrijk onderwerp in deze Nederlands-Japanse relatie en kreeg ook veel aandacht in de dagregisters en verzonden missiven naar Batavia. Het tweede decennium op Deshima (en dus de dagregisters en verzonden brieven van de acht opperhoofden tussen 1651 en 1661) zullen in dit hoofdstuk centraal staan.

Christendom en christenvervolgung: de opperhoofden vertellen

Pieter Sterthemius (1650-1651) was een onderkoopman in dienst van de VOC en werd in 1650 benoemd tot opperhoofd van Deshima, waar hij één jaar zou verblijven. Sterthemius beschreef

⁹⁶ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, I.

⁹⁷ Ibidem, I-II.

⁹⁸ Ibidem, II.

in het Deshima-dagregister voornamelijk de spanningen die zojuist benoemd zijn, namelijk de arrestatie van de Nederlandse bemanningsleden en de aankomst van de Portugese ambassadeur. Op de jaarlijkse hofreis (ook wel de *Edo-sanpu* genoemd) kreeg het opperhoofd verontschuldigen van meerdere Japanse ambtenaren over deze gebeurtenissen en de manier waarop de Nederlanders destijds waren behandeld. Er werd hem verteld dat dit keer de meegebrachte giften van de VOC zeker wel werden geaccepteerd en dat hij op audiëntie mocht komen bij de *shogun*. De jaarlijkse reis naar het hof was belangrijk voor de relatie tussen de Nederlandse Compagnie en het *bakufu*. Eén keer per jaar maakten een aantal VOC-dienaren – waarbij het opperhoofd, een arts, en een schrijver vaste participanten waren – de reis naar Edo om op audiëntie te komen bij de *shogun*. Deze verplichte jaarlijkse reis begon vanaf 1609 (hoewel het onregelmatig was) en vond aanvankelijk plaats via een reis over zee. Pas vanaf 1655 zou de reis via land plaatsvinden en zou dit de enige kans zijn voor de Nederlanders om het kleine eilandje van Deshima te verlaten en Japan en de binnenlandse bevolking te zien. De opperhoofden rapporteerden ook over de *Edo-sanpu* in hun jaarlijkse dagregisters en vonden het over het algemeen een interessante reis. Deze verslagen zijn dan ook belangrijke bronnen voor het onderzoek naar de culturele uitwisselingen tussen Nederland en Japan.⁹⁹

Na aankomst in de hoofdstad zouden de Nederlanders ongeveer drie maanden blijven. Tijdens dit verblijf schreven de opperhoofden voornamelijk over ontmoetingen met ambtenaren en het geven en ontvangen van giften. Deze hofreis kon echter erg langdradig worden en het kon weken, dan wel maanden, duren voordat de Nederlanders ook maar een glimp kregen van de *shogun*. Het vierde opperhoofd van dit decennium, Gabriel Happart (1653-1654), ving de essentie van dit lange wachten voor een audiëntie op een mooie manier in de zin: ‘ist met gelijk men de kinderen met een appel paijt.’¹⁰⁰ Wanneer de Nederlanders dan eindelijk op audiëntie mochten komen moest iedereen op zijn knieën diep gebogen blijven, waardoor vrijwel geen enkel Nederlands opperhoofd de Tokugawa-*shoguns* met eigen ogen heeft gezien.¹⁰¹

Opvallend aan de rapportage over de hofreis in de dagregisters is de plek die religie inneemt. Vrijwel elk Nederlands opperhoofd tussen 1651 en 1661 werd op de hofreis verteld, of eerder gewaarschuwd, dat ze moesten meewerken met de vervolging van de christenen in Japan en dus moesten informeren wanneer ze kennis hadden over een mogelijke religieuze aanval van Portugal op het Japanse rijk. Ook Sterthemius kreeg, op zijn een-na-laatste dag in Edo, dezelfde waarschuwing:

⁹⁹ Forrer en Kobayashi-Sato, ‘The Dutch Presence in Japan’, 239-241.

¹⁰⁰ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, f. 42/p.143.

¹⁰¹ Forrer en Kobayashi-Sato, ‘The Dutch Presence in Japan’, 239-241.

d Ed. Heer Gouverneur Generael en d'heeren raaden van India, serieuselijk aan te schrijven 't invoeren der roomsche Kristenen d'wijle 't doodt vijanden van dits rijk waaren, bij ons doch mochte geweerd worden, oock soo wanneer te vernomen quamen eenige equipage door eenige vreemde potentaten, in sonderheijdt de portugeesen naar Japan gedaan wierd, 't selve dadelijk herwaarts 't adviseren, en d'Nangasackise Gouverneurs bekennt te maacken willen, waarmede dan niet alleen de gunst der Majesteijts cabteren, maar maacken souden ons doorgaans hier te Negotieeren, sou toegestaen worden.¹⁰²

Als de Nederlanders het *bakufu* dus niet zouden informeren over mogelijke religieuze of Portugese reizen naar Japan, zou de handelspositie van de VOC in Japan beëindigd kunnen worden. Religie lag dus ten grondslag aan de handelsrechten die de Compagnie had in Japan. Omdat de Nederlanders anders waren dan de Portugezen – ze bekeerden geen mensen en oefenden hun geloof niet in het openbaar uit – mochten ze blijven handeldrijven in Japan. Dit betekende echter niet dat de VOC-lieden religieuze vrijheid of zelfs neutraliteit hadden in het land; ze moesten het *bakufu* informeren wanneer er sprake was van opvallende religieuze activiteit. Sterthemius alleen al is in zijn ene jaar op Deshima in totaal drie keer geweest op het informeren over de Rooms-Katholieke christenen in Japan.

Naast deze vele waarschuwingen rapporteerden de opperhoofden ook over de christenvervolging in Japan in deze dagregisters, waarbij ze vaak op een meelevende en bijna treurige toon schreven over 'dese verstockte hartten' en 'dees arme luijden.'¹⁰³ Tussen de omschrijvingen van het slechte weer, aangekomen schepen, inspecties van aangekomen schepen en bemanningsleden enzovoort, zijn gedetailleerde beschrijvingen te vinden van de meest gruwelijke straffen die de christelijke bekeerlingen, oftewel de *kirishitan*, in Japan ontvingen. Adriaen van der Burgh (1651-1652) omschreef in augustus 1652 bijvoorbeeld de executie van vijf vrouwen en een jongetje van ongeveer dertien jaar oud. Twee vrouwen werden aan hun voeten gehangen en de anderen onthoofd.¹⁰⁴

De eerste straf staat bekend als *Ana-tsurushi*, oftewel 'in de put hangen'. Dit was een straf die vanaf 1632 levend verbranden zou vervangen. Het slachtoffer werd vanaf de enkels opgehangen aan een galg, waarbij het lichaam vanaf het hoofd tot en met de knieën in een kuil hing, die gewoonlijk uitwerpselen en ander vuil bevatte. Het voorhoofd van het slachtoffer werd ook lichtjes ingesneden met een mes. De meerderheid overleefde niet langer dan een dag of twee.¹⁰⁵ Frederik Coyett, die in 1652 weer terugkeerde als opperhoofd in Deshima, omschreef dezelfde straf, waarbij een Japans koppel op dezelfde manier werd gemarteld omdat er

¹⁰² Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1183, f. 471 v.: 'Copie dagregisters des comptoirs Nangasackij 't sedert 25 October 1650 tot 16 October 1651', 31 maart 1651.

¹⁰³ NA, archief van de VOC, inv. nr. 1183, f. 475 r.: 'Copie dagregisters', 31 maart 1651.

¹⁰⁴ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, f. 190/p. 74.

¹⁰⁵ Boxer, *The Christian Century in Japan*, 350-354.

christelijke objecten gevonden waren (zie afbeelding 2.1).¹⁰⁶ Het doel was om de slachtoffers te dwingen zich van het christelijk geloof te ontdoen, maar de meeste slachtoffers weigerden dit en overleden al vrij snel door de marteling.

Onder opperhoofd Van der Burgh zien we ook de eerste versoepelingen van regels op Deshima en zelfs de terugkeer van een aantal verloren rechten uit de tijd op Hirado. In februari 1652 kreeg Van der Burgh te horen dat de opperhoofden nog steeds jaarlijks moesten worden vervangen, maar dat er wel herhaling mocht plaatsvinden. Een opperhoofd kon dus opnieuw het ambt bekleden in Deshima, als er maar een jaar interval tussen zat.¹⁰⁷ Van der Burgh kon echter niet ontsnappen aan de vele waarschuwingen over de Portugezen en de *kirishitan* in Japan. Na de dood van Tokugawa Iemitsu in 1651 werd hij opgevolgd door zijn zoon Tokugawa Ietsuna (r. 1651-1680). In mei 1652 kreeg Van der Burgh een bericht te horen van de nieuw gekroonde *shogun*: 'T is u hollanders becent dat de voorgaende keyseren van Japan alsoo een affschrick gehadt hebben van het Christendom ende soo doet oock desen tegenwoordigen regerende keijser erfgenaem vanden overleden hebbende daar van noch groter afschrik als sijnen vader.'¹⁰⁸ De vervolging van het christendom zou zich dus voortzetten onder de nieuwe

Afbeelding 2.1: Onbekende maker, *Kruisbeeld reliekschrijn*, 1600-1650, Japan. Koperen kruisbeeld met zwarte lakdetails, 14.0 x 10.8 cm. Collectie Victoria and Albert Museum, Londen (168A-1866). Dit reliekschrijn behoorde waarschijnlijk toe aan een van de vele duizenden Japanners die zich tot het christendom bekeerden. De voorkant toont de kruisiging, terwijl de achterkant de Maagd Maria toont.

¹⁰⁶ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, f. 51/p. 112.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 83/ p. 49.

¹⁰⁸ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 65, f. 148: 'Dagregister van 't Comptoir Nagasackij in Japan, beginnende den eersten November A. 1651 ende eindicht den 3^e November Anno 1652', 23 mei 1652.

shogun. De Nederlanders moesten ook onder de nieuwe *shogun* het *bakufu* informeren over religieuze, dan wel Portugese, activiteiten. Van der Burgh stelde hier dat de Japanners heel goed begrepen dat de Nederlanders ook christelijk waren, maar dat de Japanners toch steeds meer gingen inzien dat ze anders waren dan de Rooms-Katholieken die zij gewend waren, omdat ‘gij Nederlanders voor dato goeden dienst aen ’t rijke van Japan gedaen hebt ende noch een goede wille betuijcht om diergelijcke noch meerder te doen.’¹⁰⁹ De Nederlanders hadden het Japanse rijk in het verleden goed geholpen en hadden bewezen dat ze dit ook zouden blijven doen.

Deze verbetering van de Nederlands-Japanse relatie uit zich het beste in de gebeurtenissen in het jaar onder opperhoofd Gabriel Happart, waarbij het zo omstreden onderwerp van de begrafenis van VOC-lieden eindelijk tot een einde kwam. Op 23 februari 1654 overleed een jonge Amsterdamse handelaar in dienst van de VOC, Otto Wacker. Happart vroeg aan de gouverneur van Nagasaki, Kiemon, en de eerder genoemde *ōmetsuke* (inspecteur-generaal), Chikugo-no-kami, toestemming om het lichaam ‘na de weijse onser vaderlants’ te laten begraven en daarbij twee of drie Nederlanders aanwezig te laten zijn.¹¹⁰ De volgende dag werd inderdaad toestemming verleend en werd de man begraven in de buurt van een tempel genaamd *Asakusa*. De Nederlanders mochten echter niet bij de begrafenis aanwezig zijn. Toch bedankte Happart de twee Japanse mannen voor ‘de eerlijcke beleeftheit’, waarop Kiemon antwoordde dat de ‘Hollanders hadden gelijk over het int water werpen harer dooden ’t onvreden te sijn.’¹¹¹ Deze overeenstemming van Kiemon, over de Nederlandse ontevredenheid over de religieuze beperkingen, was een enorme vooruitgang vergeleken met tien jaar eerder, waar de Compagnieleden niets konden veranderen aan de standvastige Japanners die vonden dat geen enkele dode christen een graf in de Japanse grond verdiende.

Het vijfde opperhoofd, Leonard Winninckx (1654-1655), berichtte in een missive aan de gouverneur generaal van Batavia in 1655 hoe de omstandigheden in Deshima waren verbeterd en het begraven van Nederlanders nu wel was toegestaan: ‘’t wordt by dese land aerts voor een overgroote weldaet gehouden, dat mijn voorzaet het begraven van den nederlanders hier in dit heijdens landt op zijn vertreck verworven heeft.’¹¹² De vervolging van de christenen ging echter door. Winninckx omschreef in hetzelfde jaar in het dagregister (zie afbeelding 2.2)

¹⁰⁹ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 65, f. 148: ‘Dagregister van ’t Comptoir Nagasackij in Japan’, 23 mei 1652.

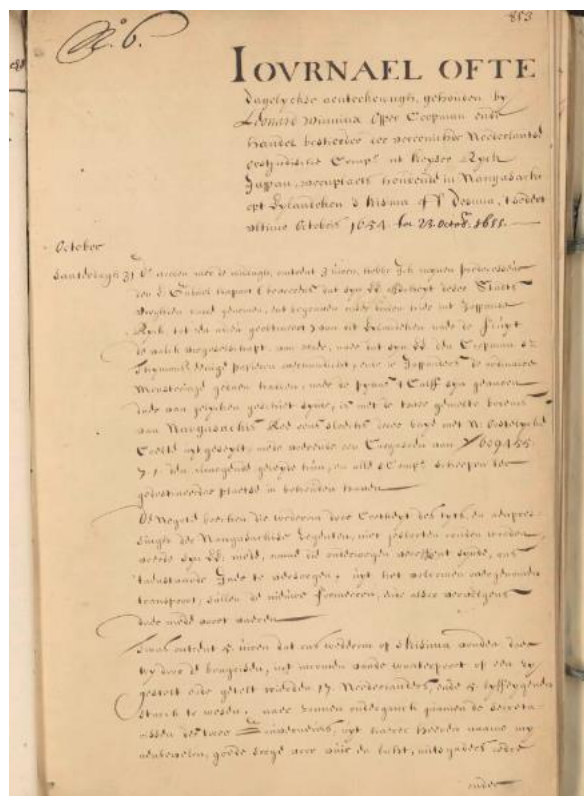
¹¹⁰ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 67, f. 35: ‘Nagasacqui Dagregister deses Comptoirs van den jaare 1645’, 23 februari 1654.

¹¹¹ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 67, f. 35: ‘Nagasacqui Dagregister’, 25 februari 1654.

¹¹² Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1209, f. 569 v.: ‘Missive aen Joan Maetsuijker gouverneur generael en raden van India van Leonard Winninckx, in ’t keijserrijck Jappan op ’t comptoir Nangasackij’, 19 oktober 1655.

hoe honderden Japanse christenen waren opgesloten in gevangenissen onder barre omstandigheden ‘waerse son noch maane in saagen.’¹¹³ Winninckx uitte ook zijn irritatie in verband met de vriendschappen met de Japanse bevolking en hoe streng dat gereguleerd werd: ‘uyt vreesse van achterhaalt te worden, niet wil laten blycken aende Hollanders eenige onthaalingh tot vrientschap te doen: hoe welt by ider int particulier geschiet, soo veel wort het Christendom, Godt betert hier int generael gehaadt.’¹¹⁴ De Nederlanders mochten dus niet eens vriendschappelijk omgaan met de Japanse bevolking, zelfs niet in de thuisfeer.

Ook opperhoofden Johannes Boucheljon (1655-1656, 1657-1658 en 1659-1660) en Zacharias Wagenaer (1656-1657 en 1658-1659), die vanaf 1655 tot en met 1660 om het jaar roteerden als opperhoofd van Deshima, uitten hun irritaties en zorgen over de strenge regels in verband met religie en de wrede vervolging en bestraffing van Japanse christenen. Boucheljon omschreef in november 1657 een gebeurtenis waarbij elf personen gevangen waren gezet op verdenking van het zijn van Rooms-Katholieken. Drie dagen later werden er weer veertien

Afbeelding 2.2: Eerste pagina van: ‘Copie daghregister door Leonard Winninckx’, 31 oktober 1654. Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC, inv. nr. 1209, f. 853 r.

¹¹³ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1213, f. 871 v.: ‘Copie daghregister door Leonard Winninckx t sedert 31 October 1654 tot 23 October 1655’, 19 februari 1655.

¹¹⁴ NA, archief van de VOC, inv. nr. 1213, f. 878 r.: ‘Copie daghregister door Leonard Winninckx’, 1 maart 1655.

personen opgepakt om dezelfde redenen.¹¹⁵ In maart 1658 was dit aantal gevangenen volgens Boucheljon al gestegen naar tweehonderd personen, waarvan ook gehele families. Op 25 september van hetzelfde jaar werden 109 van deze gevangenen – waaronder mannen, vrouwen en kinderen – geëxecuteerd. 26 van deze *kirishitan* werden in de put gehangen en de rest werd meteen onthoofd. In de omliggende gebieden, Hirado, Hizen, Shimabara en Omura, werden ongeveer 400 anderen met hun gehele families op dezelfde wijze geëxecuteerd. Boucheljon schatte de uiteindelijke slachtoffers op 500 en omschreef ze als ‘arme menschen waervan de meeste onnozel en onschuldigh.’¹¹⁶

Ondanks de harde en wrede vervolging van de christenen en de voortdurende herhaling van het bevel van de *shogun*, hielden de Nederlanders op Deshima zich niet altijd aan de wet. Opperhoofd Wagenaer en een aantal andere VOC-lieden die in dat jaar werkzaam waren op Deshima, zouden op 1 januari 1659 de Japanse wet breken:

Op dat wij in dit nieuwe Jaer, oock met een nieuw beter levens ouden mogen wandelen, ende ‘tselve voorall met onsen schuldigen godtsdienst eenen goeden aenvangen geven, is bij mijn ende den coopman dH. Hendrick Indijck nevens eenige Suppoorten deses Comptoirs, bij forme van resolutie verstaen, ende beslooten dat wij gesamentlijck voorttaen alle avonden op een der bequamste packhuisen alhier, de name des alderhoogsten met alle aendaght ende eerbiedigheijt ernstelijck sullen aenroepen, loven, prijsen en dancken, onaengesien ons soodanighe Christelijcke oeffeningen al vanden eersten dag hier te lande door dese Godtloose Heijdenen en gruiwelijcke Christenvervolgers, tweemaal soo wel in’t privaet als gemeenwel scherpelijck is verboorden geweest, gelijk ons oock sullen noch tot deser uijre toe (Godt betert) verbooden blijft.¹¹⁷

Wagenaer en de anderen zouden dus vanaf het begin van het jaar elke avond gezamenlijk bidden. De Nederlanders vreesden echter niet voor de gevolgen, sinds de vorige opperhoofden langzamerhand al gebeden aan tafel hadden geïntroduceerd en de Japanse tolken ze niet zouden verraden bij het *bakufu*. Wagenaer stelde daarnaast dat ‘alhoewel wij selfs moeten bekennen dat sulcx recht strijdigh is met ’t voorschreven Keijserlijck verbodt’, dit echter niet hun schuld was maar van de Portugezen, omdat zij de Nederlanders in deze ‘beclagelijcken subjectie’ hadden gezet.¹¹⁸ Volgens Wagenaer zouden de Portugezen grote aantallen onderdanen hebben onderworpen, waardoor het *bakufu* tegen alle vormen van het christendom was gekeerd. Maar omdat de Nederlanders nog nooit Gods woord hadden verspreid, zouden de Japanners ze

¹¹⁵ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XII*, f. 8-9/p. 331-332.

¹¹⁶ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1228, f. 766 r.: ‘Copie Japans daghregister gehouden door Joan Bouchelion opperhoofd en coopman sedert 27 October 1657 tot 23 October 1658’, 25 augustus 1658.

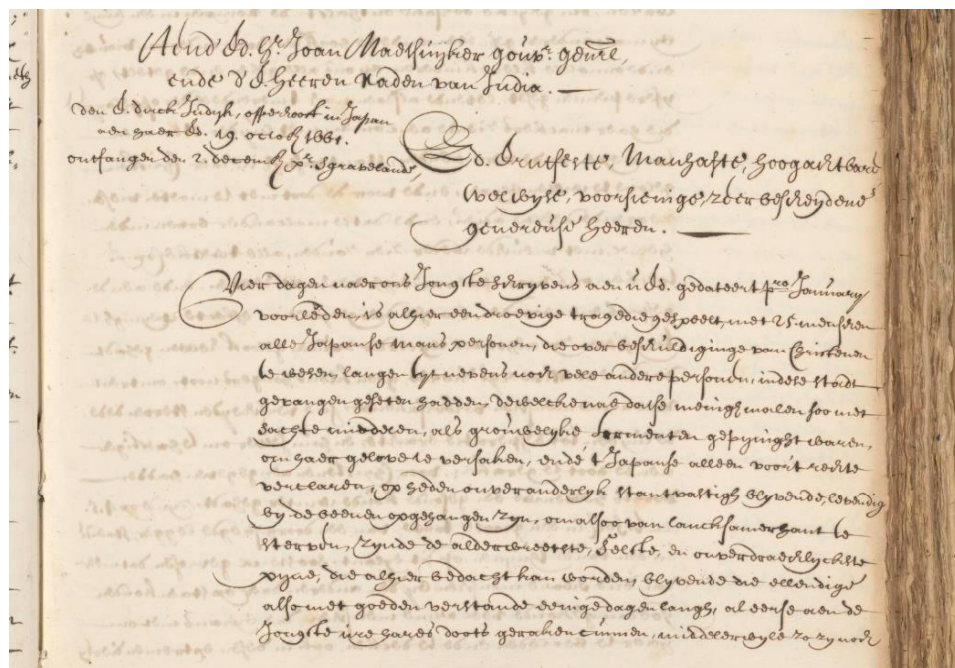
¹¹⁷ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 72, ff. 14-15: ‘Nagasackij Daghregister sedert 22 October Anno 1658 tot 4 November 1659’, 1 januari 1659.

¹¹⁸ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 72, f. 15: ‘Nagasackij Daghregister’, 1 januari 1659.

langzamerhand milder gaan behandelen. Wagenaer stelde dat hij erop vertrouwde dat het bidden aan tafel een gewoonte zou gaan worden, zonder de positie van de Compagnie en de tolken in gevaar te brengen, door de verbeterde relatie tussen de Compagnie en het *bakufu*.¹¹⁹

Een roerig jaar: Hendrick Indijck als opperhoofd, 1660-1661

Het laatste opperhoofd van het tweede decennium, de al genoemde Hendrick Indijck (1661-1662 en 1663-1664), had een onstuimig jaar als opperhoofd van Deshima. Indijck schreef van alle acht opperhoofden van Deshima tussen 1651 en 1661 vrijwel het meeste over de christenvervolging in Japan. Vanaf januari 1661 begonnen de problemen voor Indijck al; op de vierde van deze maand werden 25 Japanse mannen in de put gehangen, vanwege hun christelijke geloof. Indijck stelde dat deze groep al maanden lang gevangen was gehouden en ze op gruwelijke wijze waren gemarteld om ze te dwingen afstand te doen van hun christelijke geloof en het Japanse geloof als de ware en enige godsdienst te accepteren. Indijck omschreef dit als: ‘de alderwreetste. Helste ende onverdraaghelijckste pijn, die alhier bedagt can worden, blijvende die elendig alsoo met goede verstaende eenige dagen hangen.’¹²⁰

Afbeelding 2.3: Fragment uit: ‘Missive door den Ed. Hendrick Indijck tot Nagasackij aen haer Eds. tot Batavia geschreven’, 19 oktober 1661. Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC, inv. nr. 1236, f. 753.

¹¹⁹ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 72, ff. 15-16: ‘Nagasackij Dagregister’, 1 januari 1659.

¹²⁰ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1235, f. 995 r.: ‘Dagregister des comptoirs Nangasackij sedert 26 October 1660 tot den 21 October 1661’, 4 januari 1661.

Een aantal van deze mannen zou inderdaad de martelingen niet langer kunnen verdragen en zouden afstand doen van hun geloof door op de trapplaat te stappen, zoals omschreven aan het begin van de inleiding. Vijf dagen later, op tien januari, zouden opnieuw 27 mensen op dezelfde wijze gestraft worden en uiteindelijk onthoofd worden. Indijck omschreef dat de lichamen in een grote kuil werden gegooid en de hoofden van de geëxecuteerden, waaronder ‘vrouwen ende onnosele kleene kinderen’, op ijzeren palen werden geplaatst.¹²¹ Ook in september zouden er executies plaatsvinden, waarbij zestien mannen, vrouwen en kinderen werden onthoofd voor hun christelijke geloof, waarna Indijck stelde: ‘waer door desen gehele dage konden ijets te connen verrichten verlopen sy.’¹²² Het opperhoofd schreef dus op een erg treurige manier over de vervolgingen en uitte dat hij de rest van de dag niets meer kon doen na het meemaken van dit soort gruwelen.

In de twee missiven die Indijck in zijn eerste jaar als opperhoofd van Deshima verstuurde naar Batavia stond echter veel meer dan politiek- of handelsgerelateerde omstandigheden en gebeurtenissen. Indijck benoemde, net zoals Winninck een aantal jaar hiervoor ook had geschreven, de begrafenis van een Nederlander, waar de overledene ‘vant eylant door de stadt, tot de bercquen toe (met een groot gevolg van bongoisen, tolcken en andere personnen) gedragen, ende ter gewoonlijker plaetshe begraven.’¹²³ Waar Indijck echter vooral aandacht aan besteedde zijn de vervolgte christenen. In zijn eerste brief uit januari 1661 omschreef hij hoe honderden mensen gevangen waren gezet op basis van hun christelijke geloof en hierdoor ‘eenen ellendigen doot sterven moeten zullen.’¹²⁴

In de tweede brief aan Batavia uit oktober 1661 (zie afbeelding 2.3) stonden de vervolgingen echter centraal. Indijck begon zelfs de brief met de bestraffing van de 25 Japanse mannen in begin januari, waar hij ook over had gerapporteerd in het dagregister:

Vier dagen naer ons Jongste schryvens aen u Ed. gedateert primo January voorleden is alhier een droevige tragedie gespeelt, met 25 mensenen alle Japanse mans personen, die over beschuldiging van Christenen te wesen, langen tijt, tevens noch vele andere personen, indese stadt gevangen geseten hadden, dewelcke nae datse menigh malen soo met satynse middelen, als grouwelyke tormenten gepynight waren om haer gelove te versaken, ende 't Japanse alleen voor 't rechte verclaren.¹²⁵

¹²¹ NA, archief van de VOC, inv. nr. 1235, f. 995 v.: ‘Dagregister des comptoirs Nangasackij’, 10 januari 1661.

¹²² NA, archief van de VOC, inv. nr. 1235, f. 1028 v.: ‘Dagregister des comptoirs Nangasackij’, 15 september 1661.

¹²³ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1236, f. 396: ‘Missive door den Ed. Hendrick Indijck tot Nagasackij aen haer Eds. tot Batavia geschreven in dato primo Junarij 1661’, januari 1661.

¹²⁴ NA, archief van de VOC, inv. nr. 1236, ff. 396-397: ‘Missive door den Ed. Henrick Indijck’, januari 1661.

¹²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1236, f. 753: ‘Missive door den Ed. Hendrick Indijck tot Nagasackij aen haer Eds. tot Batavia geschreven in dato primo 19 October 1661’, 19 oktober 1661.

Indijck bekritiseerde hier dus de praktijken van de Japanners en omschreef ze in het algemeen als een streng volk wat duivelse, of ‘satynse’ middelen gebruikte wanneer het om religie ging. Dit vond plaats een aantal dagen nadat de eerste brief van Indijck was verzonden. Dit voorval maakte dus zo’n impact op het opperhoofd dat hij het zelfs in oktober nog zou herhalen om Batavia op de hoogte te stellen van de gruwelen in Japan. De slachtoffers werden ‘levendig by de beenen opgehangen, om alsoo van lancksamerhant te sterven.’¹²⁶ Indijck omschreef deze straf als ‘de alderwreetste, helste, en onderdraechelycksten pyne, die alhier bedacht kan worden.’¹²⁷

Conclusie

De acht opperhoofden die tussen 1651 en 1661 rapporteerden naar Batavia toonden aan dat religie vervlochten was met het leven op Deshima. De kwetsbare positie van de Nederlanders in Japan werd vooral duidelijk in de beschrijvingen in de dagregisters van de jaarlijkse hofreizen, waar ze meerdere malen dezelfde waarschuwing kregen om te informeren over religieuze zaken in het land. Zouden ze dit niet doen, dan zou de gehele relatie en samenwerking met het *bakufu* wel eens ten einde kunnen komen. Religie lag dus ten grondslag aan de Nederlandse positie en privileges in Japan. Daarnaast rapporteerden de opperhoofden over het verlies van hun (religieuze) rechten, waarbij het begraven van overleden Nederlanders het meest controversiële onderwerp was. Ondanks het handelsgerichte doel van de dagregisters, slopen er toch flink veel beschrijvingen in van christenvervolgingen en wrede straffen, waarbij de opperhoofden niet schuw waren hun kritiek te leveren op het Japanse Rijk en hun volk. Daarnaast waren de opperhoofden ook niet bang zich te verzetten tegen de strenge religieuze regels op Deshima, en zou opperhoofd Wagenaer als eerste bekennen zich tegen de wil van de *shogun* te hebben gekeerd door te bidden aan tafel.

Het woordgebruik van de opperhoofden, en in het bijzonder van Wagenaer en Indijck, is een belangrijk punt om extra te benadrukken. Wanneer het ging om religieuze beperkingen en/of wrede vervolgingen van Japanse christenen werden de Japanners omschreven als wrede, duivelse mensen die de meest gruwelijke martelmethode gebruikten. Het woord ‘heidens’ komt bij vrijwel elk opperhoofd voor wanneer ze rapporteerden over religieuze zaken. Daarnaast werd er over de vervolgingen juist een treurige, dan wel meelevende toon gebruikt. Belangrijk hierbij is dat in andere, niet-religieuze, gevallen de Japanners helemaal niet zo

¹²⁶ NA, archief van de VOC, inv. nr. 1236, ff. 753: ‘Missive door den Ed. Hendrick Indijck’, oktober 1661.

¹²⁷ Ibidem.

negatief werden neergezet. Winnincx uitte bijvoorbeeld zijn irritatie dat de Nederlanders en Japanners geen vriendschappelijke relaties aan mochten gaan. Vrijwel alle opperhoofden omschreven de Japanners als een vriendelijk, respectvol, eervol volk wat erg geïnteresseerd was in de Nederlanders, net als andersom. Vooral de Japanse bedienden en tolken op Deshima werden positief omschreven in de dagregisters. Dit toont de complexe positie van de VOC-lieden op Deshima die aan de ene kant de Japanners zagen als vrienden van de Compagnie en als een eervol volk. Wanneer het echter om religie ging, en vooral wanneer er geschreven werd over de christenvervolgingen, werden deze ‘vrienden’ echter verplaatst voor ‘Godtloose Heijdenen’.¹²⁸

Ongeacht verschillen in woordgebruik rapporteerden alle opperhoofden over religieuze zaken in het land, waarbij de één wat meer kritisch was dan de ander, maar waarbij alle opperhoofden bevestigden dat religie ten grondslag lag aan de Nederlandse positie in Japan. Dat religie en de christenvervolging zo’n belangrijk punt vormden in een dagregister bedoeld als een soort dagboek – waarbij de dagelijkse gang van zaken beschreven werd en speciale aandacht werd besteed aan de handel in Oost-Azië en de positie van de Compagnie binnen dit machtsstelsel – is erg opmerkelijk. Daar komt ook nog eens bij dat diezelfde gebeurtenissen ook direct gerapporteerd werden in brieven aan Batavia, waarbij de woorden van de opperhoofden een treurige dan wel kritische vorm aannamen, net zoals in de dagregisters. De VOC-opperhoofden, die zich alleen dienden te richten op handel en niet, zoals de Portugezen, mensen bekeerden of openbaar hun geloof uitoefenden, wisten toch veel aandacht te besteden aan religieuze zaken in het land. Religie was dus niet alleen sterk verbonden met de gehele positie van de Compagnie in Japan, maar vormde één van de belangrijkste aandachtspunten waarover de opperhoofden rapporteerden, zowel in de vorm van dagregisters als in de verzonden missiven aan Batavia.

¹²⁸ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 72, f. 15: ‘Nagasackij Daghregister’, 1 januari 1659.

Hoofdstuk 3: De beschrijving van de christenvervolging en religieuze tradities binnen en buiten Deshima

De al eerder genoemde *Edo-sanpu*, oftewel de jaarlijkse hofreis, gaf de Nederlandse opperhoofden en andere VOC-lieden de kans om Japan buiten de muren van Deshima te zien en beleven. In het vorige hoofdstuk werd kort beschreven hoe belangrijk deze reis was voor de Nederlands-Japanse relatie, waarbij het uitwisselen van cadeaus en de audiëntie met de *shogun* centraal stond. Daarnaast kreeg vrijwel elk opperhoofd die in Edo aankwam dezelfde waarschuwing om de Japanse regering, of *bakufu*, te informeren als er sprake was van religieuze of Portugese activiteit in Japan of erbuiten. Daarnaast konden de VOC-lieden nu ook een glimp krijgen van de religieuze omstandigheden buiten Japan. De Nederlanders maakten bijvoorbeeld nationale religieuze feestdagen mee en konden vele religieuze tempels bewonderen op de reis naar Edo. In dit hoofdstuk zullen de Nederlandse beschrijvingen van dit soort religieuze tradities en gewoonten in Japan, zowel binnen als buiten Deshima, samen met de verdere vervolging van de christenen centraal staan.

Een belangrijke bron hiervoor is het werk van de al genoemde Arnoldus Montanus, een zeventiende-eeuwse dominee-schrijver, die in 1669 een werk publiceerde over de geschiedenis van Japan en de jaarlijkse hofreis die de VOC-lieden maakten naar de hoofdstad. Montanus verzamelde alle informatie die tot dan toe bekend was over Japan en vatte het samen in het werk *Gedenkwaardige Gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland aen de Kaiseren van Japan*. Montanus was zelf nooit eerder in Japan geweest en baseerde zich op verslagen van meerdere VOC-lieden die tussen 1649 en 1666 vanuit Deshima de ambassade naar Edo maakten. Daarnaast gebruikte hij ook eerdere Portugese werken geschreven over Japan. In het algemeen was het boek van Montanus dus gebaseerd op ooggetuigenverslagen.¹²⁹ Het boek van Montanus was één van de eerste gepubliceerde werken in de Nederlandse Republiek over Japan en bepaalde, samen met de latere wetenschappelijke studies van Engelbert Kaempfer, tot het einde van de achttiende eeuw het Europese beeld van Japan.¹³⁰ Interessant aan het werk is de Nederlandse kijk op de Japanse religie, met name bepaalde religieuze gewoonten, tradities en feestdagen, die niet alleen in Deshima, maar ook daarbuiten plaatsvonden. Het is daarnaast ook opmerkelijk om te zien hoe de Nederlanders vertelden over hun reizen en ervaringen in Japan, buiten de officiële bedrijfsadministratie van de VOC om.

¹²⁹ Rietbergen, *Japan verwoord*, 20-21.

¹³⁰ *Ibidem*, 22.

Montanus' werk zal als toevoeging gebruikt worden op de dagregisters uit deze periode. Op deze manier kan een breder en vollediger beeld worden gegeven; niet alleen door het omschrijven van religieuze omstandigheden binnen en buiten Deshima, maar ook om aan te tonen dat religie ook in een gepubliceerde bron bedoeld voor een groter publiek, centraal stond.

Het derde decennium op Deshima

In de volgende tien jaren op Deshima veranderde de houding van de Japanse autoriteiten tegenover de Nederlandse handelaren. Hoewel de situatie aan het begin van de jaren 60 nog vrij positief leek en de leden van de Compagnie steeds meer hun voormalige rechten van Hirado konden herstellen en andere vrijheden kregen, sloeg de stemming flink om. De reden voor deze plotselinge verandering had vooral te maken met het verlies van de Nederlandse factorij op Taiwan, Fort Zeelandia, op 1 februari 1662.¹³¹ Al sinds 1644 was er namelijk een langdurige burgeroorlog in China gaande tussen de aanhangers van de oorspronkelijk dynastie, de 'Ming', en de nieuw opgekomen 'Qing-dynastie'.¹³² Uit deze chaos ontstond een nieuwe vijand van de Nederlandse kolonie op Taiwan; Zheng Chenggong, in westerse bronnen bekend als Koxinga. In april 1661 viel Koxinga aan met een vloot van honderden grote jonken.

Na een belegering van Fort Zeelandia die negen maanden duurde, gaf de VOC zich in februari 1662 over. Hiermee was één van de belangrijkste handelspunten van de Nederlandse overzeese handel in Azië gevallen.¹³³ In Deshima had dit verlies ook aanmerkelijke gevolgen die vooral te maken hadden met het aanzien en respect voor de Compagnie in Japan. De Nederlanders werden namelijk vanwege hun factorij op Taiwan gezien als strategische burenen. Toen deze kolonie eenmaal verloren was en het duidelijk werd dat Fort Zeelandia niet kon worden teruggewonnen, veranderde dit in een oogwenk.¹³⁴ De opperhoofden van 1661-1671 schreven in de dagregisters over de onbeleefde en onredelijke behandeling van de Japanse bewoners op Deshima en daarnaast ook aan het hof in Edo tijdens de jaarlijkse hofreis.¹³⁵

Daar kwam nog bij dat de Nederlanders jaar in jaar uit vol afschuw bleven kijken naar de manier waarop Japanse bekeerlingen van het christelijk geloof, oftewel *kirishitan*, werden gemarteld en geëxecuteerd. Indijck zou in 1662, voor de laatste keer, de functie als opperhoofd

¹³¹ Cynthia Viallé en Leonard Blussé, *The Deshima dagregisters : their original table of contents. Vol. XIII: 1660-1670* (Leiden 2010) I.

¹³² Tonio Andrade, *How Taiwan became Chinese: Dutch, Spanish, and Han colonization in the seventeenth century* (2010) 219-220.

¹³³ Andrade, *How Taiwan became Chinese*, 285-286.

¹³⁴ Leonard Blussé, 'No boats to China: the Dutch East India Company and the changing pattern of the China Sea trade, 1635-1690', *Modern Asian studies* 30:1 (1996) 51-76, aldaar 69-71.

¹³⁵ Viallé en Blussé, *The Deshima Dagregisters XIII*, II.

van Deshima bekleden. Indijck schreef net zo vurig als in zijn vorige dagregisters over de vervolging van de Japanse christenen. Op 8 februari 1663 werd Japans Nieuwjaar gevierd in Deshima, waarbij Indijck een opmerkelijke gebeurtenis omschreef. Het was een gewoonte geworden dat de opzichters van elke straat, oftewel de *otona*, een kruisbeeld of een figuurtje van Christus toonden aan iedereen die meerderjarig was. Deze mensen werden dan opgedragen op het object te spugen, erop te trappen en het te bespotten.¹³⁶ Een oude vrouw en haar dochter weigerden dit echter te doen:

soo isser een oude vrouwe met haer dochter geweest, die 't selve weigerden, verclarende Christen te wesen, en daeromme die Ornamenten geen smaadt aan doen konden, waerop zij bijde Gouverneur gebracht wierden, nevens noch een vrijster om dezelve oorsaken, de welke vande Gouverneur gebracht synde, offte Christen was, die daerop antwoorde Jae, en wat dat hem voelde, nemende eenen eenige clene keisteentjens, die daer omheen lagen, daer michte sy den Gouverneur naer 't hoofd wierp.¹³⁷

De moeder en haar dochter werden dus samen met een andere 'vrijster' voor de gouverneur van Nagasaki gebracht, waarna deze 'vrijster' hem niet alleen uitdaagde door te vragen wat hij te maken had met haar geloof, maar ook nog eens kleine stenen naar zijn hoofd gooide. Uiteindelijk werd het meisje naar huis gebracht, omdat zij 'krankhoofdich' zou zijn, oftewel niet goed in haar hoofd.¹³⁸ De moeder en de dochter zouden later ondervraagd worden. Indijck schreef verder niets meer over het 'krankzinnige' meisje en de moeder en dochter, dus het is onbekend wat er met de vrouwen is gebeurd.

In augustus van Indijck's laatste jaar als opperhoofd gebeurde eenzelfde soort gebeurtenis. Twaalf mensen, zowel mannen als vrouwen, werden onthoofd omdat ze *kirishitan* zouden zijn. Eén van hen was een oudere man die onschuldig was, maar bedrogen was door zijn burenen. Indijck beschreef de treurige gebeurtenis, waarbij deze oude man na een grote brand geld had uitgeleend aan medebewoners van zijn stad en een aantal boeren uit de omgeving. Toen de man echter dit geld teruggeiste zouden deze mensen hem hebben verraden en onterecht beschuldigd een *kirishitan* te zijn, waarna hij werd opgepakt. De man zou echter een 'goedt Japans' zijn, 'sonder eenich anders geloof te hebben.'¹³⁹ Hij vertelde dat andere bewoners hem hadden gevraagd zichzelf te bekeren tot het geloof, maar hij had geweigerd. Dit bezorgde hem

¹³⁶ Nationaal Archief, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 76, f. 10 r.: 'Daghregister des Comptoirs Nagasackie beginnende 6^e November anno 1662 en Eyndicht op den 20^e October anno 1663', 8 februari 1663.

¹³⁷ NA, archief van de Nederlandse Factorij in Japan, inv. nr. 76, f. 10 r.: 'Daghregister des Comptoirs Nagasackie', 8 februari 1663.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 76, f. 23: 'Daghregister gecontinueert ende gehouden bij mij hendrick indijck opperhoofd deses Comptoirs', 2 augustus 1663.

echter de doodstraf, omdat hij niks had gemeld aan de autoriteiten hierover. De oude man werd samen met heel zijn gezin geëxecuteerd.¹⁴⁰

Ook de andere opperhoofden uit dit decennium bleven uitvoerig rapporteren over de ‘vreemde’ Japanse religieuze gewoonten en wrede straffen. Opperhoofd Dirck van Lier (1661-1663) omschreef bijvoorbeeld een nationale religieuze feestdag die hij omschreef als een ‘superstieuse heijdense ceremonien.’¹⁴¹ *Shichigatsu Bon* festival, oftewel het Festival van de Doden, is een nationale feestdag die elke juli/augustus wordt gevierd om de doden en voorvaders te eren en te herdenken. Jacob Gruijs (1664-1665) schreef daarnaast zowel in december 1664 en januari 1665 over grootschalige executies van *kirishitan*, waarbij ze allen weigerden afstand te doen van hun geloof. Daniel Six (1666-1667 en 1668-1669) schreef in juni 1669 over de zoon van een bekende tolk van de Compagnie die ook was geëxecuteerd vanwege het christelijke geloof.¹⁴² En ook opperhoofd Constantin Ranst (1667-1668) beschreef de marteling van een mannelijke christen:

Heden verstaen een Christen Japanner die negen dagen aen sijn beenen gehangen, eintligh op heden door die straffe ter doot was gebracht, zijnde hem door de wacht diverse maelen afgevraegt of nu den hemel geopent en zijn Godt aenschouwden, daer na soo dicht bij sijn sterven was, daer bij op hadde geantwoort, sulcx met d’oogen niet sien en conden, maer sijn hart daer ten vollen op gerust en van versekert was.¹⁴³

Ranst schetste een beeld van een man die ongeacht de marteling en het teisteren door de Japanse wachters, vertrouwen had in het christelijke geloof en een beter leven na de dood.

Religieuze vrijheid op Deshima was ook nog lang niet bereikt en de opperhoofden bleven klagen over de strenge regels waaraan ze moesten voldoen. Zoals in het vorige hoofdstuk besproken, zou opperhoofd Wagenaer in 1659 de wet breken door gezamenlijk te bidden in de avond. Deze praktijk werd ook standvastig voortgezet door zijn opvolgers, ongeacht de vele waarschuwingen van Japanse dienaren op het eiland. Six zou in december 1666 bijvoorbeeld gewaarschuwd worden door een Japanse kok die hem vertelde over de nieuwe gouverneur van Nagasaki. De gouverneur, Kono Gon’emon, liet de nieuwe bedienden een eed zweren om hem te informeren over alles wat op Deshima gebeurde en benadrukte het verbod op het openbaar uitoefenen van het christelijk geloof. Vanwege deze ‘Christen plager’ zouden Six en een aantal

¹⁴⁰ NA, archief van de Nederlandse factorij in Japan te Hirado en te Deshima, inv. nr. 76, f. 23: ‘Dagregister gecontinueert ende gouden bij mij hendrick indijck’, 2 augustus 1663.

¹⁴¹ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 75, f. 25 v.: ‘Dagelijckse aentekeningh des comptoirs Nagasackij gedaen en gehouden bij dirck van lier coopman ende opperhoofht’, 27 augustus 1662.

¹⁴² Viallé en Blussé, *The Deshima dagregisters XIII*, 136 en 206.

¹⁴³ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 81, f. 15 r.: ‘dagh-register van ’t Comptoir nangasackij in Japan: gehouden bij Constantin Ranst Coopman en Opperhoofht’, 3 januari 1667.

andere VOC-lieden besluiten niet meer hun religie uit te oefenen in het openbaar, in ieder geval totdat de volgende gouverneur, die jaarlijks veranderde, hopelijk niet zo streng zou zijn als de huidige.¹⁴⁴

Het verlies van Fort Zeelandia, de vervolging van de christenen in Japan, de veranderde houding tegenover de Nederlanders op Deshima, en de ‘heidense’ nationale feestdagen legden de grondslag voor het derde decennium op Deshima tussen 1661 en 1671. Het is duidelijk dat de Nederlanders nog steeds geschokt keken naar de wrede straffen en vervolging van de christenen en vrij neerbuigend keken naar de Japanse religieuze rituelen en gebruiken. Het verlies van Taiwan betekende verlies van respect en aanzien vanuit Japanse kant, maar hetzelfde gold voor de Japanners wanneer de opperhoofden schreven over de christenvervolging. De *kirishitan* werden afgebeeld als dapper en loyaal; het waren mensen die trouw bleven aan het christelijk geloof tot het laatste moment. De Japanse vervolgers daarentegen waren wreed en ‘heidens’.

Montanus over religie in Japan

De eerste honderden pagina’s van *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy* wijdde Montanus aan de geschiedenis van Japan, met speciale aandacht voor de Japanse religie en cultuur. In de inleiding benadrukte Montanus al de rol die religie zal spelen in zijn werk door te stellen dat de ‘Japanse afgooden’, de ‘schrikkelijke godsdienst’, en de meest ‘denckelijke wreedheden’ zelfs in de ‘schrikkelijkste’ landen onbekend waren.¹⁴⁵ Naast de geschiedenis en religie van Japan worden allerlei andere onderwerpen behandeld, zoals de positie van vrouwen, het huwelijk, de staatsvorm, de natuurlijke omgeving en de dieren enz. Montanus had al deze informatie verzameld uit ‘d’aenteikeningen in Japan’ die hij bijeenbracht met ‘geleerde aenmerkingen die de stoffe te aengenaemer maeken.’¹⁴⁶

Montanus omschreef Japan als een mooi land met rijke natuurgebieden. Hij kenmerkte de Japanners, onder andere, als ‘seer hoogvaerdig’, ‘scherpsinnig en eerzuchtig’, ‘stantvastig’, en als ‘leer-gierig met een lust tot wetenschappen.’¹⁴⁷ Montanus sprak vrij respectvol en eerbiedig over de Japanse cultuur en gebruiken, waaronder hij bijvoorbeeld veel aandacht besteedde aan de rol die vrouwen hadden in de samenleving. Desondanks nam het onderwerp

¹⁴⁴ Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 80, f. 10 v.: ‘Journael ofte dag-register des Comptoris Nangasackij gehouden bij daniel six’, 11-19 december 1666.

¹⁴⁵ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*, ff. 19-20.

¹⁴⁶ Ibidem, f. 20.

¹⁴⁷ Ibidem, f. 49, 52, 227 en 284.

van religie in Japan, en de bijbehorende gebruiken, de overhand en wist Montanus weinig goeds te zeggen over deze ‘bloed-honden’ en ‘duivelen’ met hun vreemde praktijken, gruwelijke straffen en wrede vervolgingen.¹⁴⁸ Montanus beschreef bijvoorbeeld het eerder genoemde ‘buiksniijden’, oftewel *seppuku*, waarbij een persoon zijn eigen buik opensneed na een verloren strijd. Dit werd echter ook als een straf gebruikt die Montanus omschreef als een ‘wreede straffe’ en als ‘beuls-werk’ en dat dit ook werd toegepast op onschuldige mensen.¹⁴⁹ Het veroordeelde persoon moest, ten aanzien van zijn familie en vrienden, de buik kruisgewijs opensnijden en soms zelfs de eigen keel doorsnijden (zie afbeelding 3.1).

Montanus besprak ook de aankomst van de Portugezen in Japan en hoe het christendom werd verspreid door het land en wat de reactie hierop was. Aanvankelijk zou het christendom niet aanslaan in Japan, door de taalbarrière, maar uiteindelijk zouden toch veel Japanners zich bekeren tot het geloof. Volgens Montanus kwam dit doordat de Japanse autoriteiten ‘niet alleen bespottelijke en wreede dienstigedem voorschreven, maer self goddeloos leefden’ en daardoor veel Japanners kans zagen op een beter leven in het Europese geloof.¹⁵⁰ Montanus gaf daarnaast veel kritiek op de religieuze praktijken in Japan met betrekking tot de rol van de *shogun* die als een God werd behandeld. Montanus stelde dat de Japanners vrijwel alles als iets goddelijks

Afbeelding 3.1: prent uit Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan* (Jacob van Meurs; Amsterdam 1669) f. 289.

¹⁴⁸ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*, ff. 219 en 223.

¹⁴⁹ Ibidem, ff. 91 en 289.

¹⁵⁰ Ibidem, ff. 214 en 228.

zagen en benoemde hier de *kami*, oftewel de natuurgeesten die werden aanbaden binnen het Shintoïsme. De dominee-schrijver verklaarde dat ‘sulke verheffing zijn by verloop van tijd gereakt sommige Koninx kinderen, Koningen en Kaisars, die eertijds helden-stukken verrichteden of door dienstige vond een groote naem verkregen.’¹⁵¹

Dat de Portugese Jezuïeten toch nog bleven doorzetten in Japan en zoveel mensen wisten te bekeren, ondanks de reactie en weerstand van het *bakufu* en de *shogun*, was volgens Montanus nog het meest bewonderenswaardig.¹⁵² Interessant is dat Montanus de Japanse religie vergeleek met de Rooms-Katholieke (iets waar de *shogun* het absoluut niet mee eens zou zijn):

Voorts hebben de Japanders ontelbaere kloosters vol priesters en priesterinnen, paepen en kloppen. Pijnigen haerself, om voor de sonden te betaelen. Houden ’t houwelijk voor sommige geestelijke ongeoorloft. (...) Voor d’afgesturvenen arbeiden d’erfgenaemn met giften en gaeven, om deselve door de *Bonsii* te redden uit haer lijden: niet ongelijk of ziel-missen kochten. Zy meeten insgelijx de gebeden by kraelenen knopen af, niet anders of een pater noster laeten. Dit zijn wel de voornaemste oorsaeken, waerom de Roomsche leer soo gemakkelijke voortgang had over Japan.¹⁵³

Net zoals in Europa waren er in Japan vele kloosters vol priesters, werd het celibaat gehandhaafd voor de priesters, was zelfpijniging een manier om boete te doen voor zonden enz. Deze overeenkomsten waren dan, volgens Montanus, ook de belangrijkste reden waarom het christendom zich zo snel wist te verspreiden over Japan.

De christenvervolging in Japan was volgens Montanus een uitzonderlijke gebeurtenis die vrijwel nergens anders ter wereld op zo’n niveau als in Japan werd uitgevoerd: ‘De bloedbaeden aldaer aengericht, de vreeselijke vervolgingen, de wreedheid der pijnigers, de fierheid der lijdende, de meenigte der ellendige, binnen soo korten tijd tevoorschijn gebracht, sullen nauwelijx bye enige andere volkeren diermaeten gevonden worden.’¹⁵⁴ De auteur besteedde dan ook veel aandacht aan de martelingen en executies van christenen. Volgens Montanus was het voor de Japanners niet genoeg om de *kirishitan* te laten sterven, ze moesten voelen dat ze stierven en lijden voor hun wandaden tegenover de Japanse staat. Hij beschreef bijvoorbeeld ook de aanvankelijke doodstraf voor de christenen, namelijk het levend verbranden (zie afbeelding 3.2). Op een van de hofreizen maakten de Nederlanders mee hoe een persoon aan een paal werd genageld, waarna er rondom hout werd neergelegd. Hierdoor zou de persoon zeer langzaam sterven en gek worden: ‘Zy zengden dan langsaemerhand, en stierven duisend

¹⁵¹ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaerdige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappij in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*, ff. 112-113.

¹⁵² Ibidem, f. 223.

¹⁵³ Ibidem, f. 228.

¹⁵⁴ Ibidem, ff. 224-225.

dooden, niet sonder 't erbarmlijkste gekerm.'¹⁵⁵ Montanus stelde hierna dat het levend verbranden overal ter wereld gebeurde, 'maar nauwelijx elders soo wreed als op Japan.'¹⁵⁶

Montanus besprak ook het eerder genoemde voorgeval met het schip *Breskens* in 1643, waarbij tien Nederlandse bemanningsleden waren opgepakt op verdenking van christelijke apostelen te zijn. De auteur omschreef een gebeurtenis waarbij de Nederlanders werden verhoord door een aantal Japanse ambtenaren. Echter waren zij niet de enigen in de zaal, er waren ook vier Portugese Jezuïeten aanwezig. Montanus omschreef deze als 'seer ongedean: oogen en kaken erbarmelijk ingevallen: de handen blaeuw: en 't ganstsche lichaam door uiterste wreedheid mishandelt.'¹⁵⁷ De vier Jezuïeten hadden, na 'ondraegelijke pijniging', afstand gedaan van hun christelijke geloof, alhoewel dit volgens hen niet vrijwillig was gebeurd. De Nederlanders zouden uiteindelijk vrijgesproken worden en, bij terugkomst in de Nederlandse Republiek, verslag doen van hun ervaringen in Japan. Wat er met de Jezuïeten gebeurde is onbekend. De Nederlandse gevangenen omschreven ze echter als 'meer een schijn van geraemten hebben, dan van levendige.'¹⁵⁸

Montanus heeft in zijn werk alle informatie over Japan uit deze periode samengebracht, waardoor het een goed overzichtswerk is over de manier waarop de Nederlanders Japan

Afbeelding 3.2: prent uit Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan* (Jacob van Meurs; Amsterdam 1669) f. 219.

¹⁵⁵ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*, f. 219.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Ibidem, ff. 327-328.

¹⁵⁸ Ibidem, f. 328.

beleefden en wat ze hierover vertelden. Aan de ene kant werd Japan als een prachtig land omschreven met vindingrijke, nieuwsgierige bewoners. Maar wanneer er echter over religie werd geschreven, is hier niets meer van terug te vinden. De Japanners werden dan juist neergezet als vreemde 'heidenen' die duivels en 'afgoeden' aanbaden en de meest onmenselijke en wrede straffen gebruikten op hun eigen volk. Religie vormde dus ook in een gepubliceerd werk de rode draad in de relatie tussen de Nederlandse Republiek en Japan.

Het belangrijkste om te benadrukken is de manier waarop de Nederlandse opperhoofden duidelijk maakten geen aanhangers te zijn van het Rooms-Katholicisme en de verschillen tussen hen en de Portugezen onderstreepten. Montanus daarentegen schreef vrij lovend over de concurrentie. Hij benadrukte het succes van de aanvankelijke verspreiding van het christendom en de dappere volharding tijdens de vervolging hiervan. Het is duidelijk dat de opperhoofden wat minder geneigd waren eenzelfde soort positie in te nemen in de dagregisters, omdat hun handelsrechten door deze Portugese inmenging in de Japanse religie was aangetast en het overgrote deel van hun problemen in Hirado, en daarna Deshima, hieruit voortkwamen. Hierdoor valt er een bepaalde afgunst of wrok op te merken in de rapportage in de dagregisters tegenover de Portugezen, wat mist bij Montanus. Dit betekent echter niet dat de opperhoofden minder vertoornd schreven over de vervolging van de christenen. Zowel de besproken opperhoofden als Montanus gebruikten dezelfde woorden en gebeurtenissen om de Japanners af te beelden als wrede monsters die onschuldige christenen vermoordden. Of hier sprake is van een bepaald gemeenschapsgevoel met de christenen in Japan is onduidelijk, het waren immers Rooms-Katholieken zoals de Portugezen. Meelevendheid en begrip waren er in ieder geval wel en elk opperhoofd keek vol afschuw toe naar hoe deze, volgens hen, onschuldige mensen, werden gemarteld en geëxecuteerd. De christenvolging in Japan zou echter nog tot en met 1873 duren.¹⁵⁹

Conclusie

Het waren de Verenigde Staten die Japan ertoe dwongen de politiek van afzondering, oftewel *sakoku*, op te geven door de ondertekening van het zogenaamde Japans-Amerikaanse Vriendschapsverdrag. Op basis hiervan werden handelsverdragen met Japan nu mogelijk gemaakt.¹⁶⁰ Uiteindelijk zou in 1846 het eerste Amerikaanse schip aankomen in Japan, waarna de periode van afsluiting beëindigd was en de Nederlanders en Chinezen niet meer de enige

¹⁵⁹ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 252-253.

¹⁶⁰ Ibidem, 201.

handelaren in Japan zouden zijn. Na een politieke revolutie in 1868 zou ook de Tokugawa-heerschappij, en hierbij ook de Edo-periode, definitief tot een einde komen. Onder leiding van keizer Meiji, die zou regeren van 1868 tot 1912, werden de laatste volgelingen van de Tokugawa's uitgeschakeld. Er werden in deze periode ook meerdere hervormingen doorgevoerd, waardoor deze periode bekend staat als de 'Meiji-restauratie'.¹⁶¹

In de eerste jaren van de Meiji-periode bleef het christendom een verboden godsdienst en trad men tegen de christenen op. Tegen dit beleid kwam veel protest van buitenlandse mogendheden, zodat de overheid de verordeningen tegen het christendom in 1873 introk. Desondanks is de invloed van het christendom in Japan beperkt gebleven en is slechts ongeveer 1,5% van de gehele Japanse populatie vandaag de dag nog christelijk.¹⁶² Dit is iets wat Montanus al in 1669 voorspeld had. Hij stelde namelijk dat de christenen in de zeventiende eeuw zo erg werden vervolgd, dat 'tegenwoordig geen Christen in Japan soude te vinden zijn.'¹⁶³

¹⁶¹ Vande Walle, *Een geschiedenis van Japan*, 222.

¹⁶² Ibidem, 252-253.

¹⁶³ Arnoldus Montanus, *Gedenkwaardige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan*, f. 228.

Conclusie

Dit onderzoek heeft getracht vanuit een ander perspectief te kijken naar de Nederlandse geschiedenis in Japan, namelijk vanuit een religieus perspectief. Door middel van een analyse van de brede secundaire historiografie en daarnaast het gebruik van de Deshima-dagregisters, overgekomen brieven en papieren, en het gepubliceerde werk van Arnoldus Montanus, is er geprobeerd een overkoepelend overzicht te maken van de Nederlands-Japanse relatie en geschiedenis, vanuit een religieus oogpunt bekeken. In het kort zijn de geschiedenis van Japan, de VOC en Japan, en religie en vervolging in Japan samengebracht in één onderzoek. De volgende vraag stond centraal: wat, en op welke manier, schreven de protestantse VOC-dienaren op de factorij Deshima over religieuze zaken, en in het bijzonder de christenvervolging, in Japan tussen 1641 en 1671?

In het eerste hoofdstuk is er een brede historische achtergrond gegeven vanaf de eerste aankomst van de Portugezen en Nederlanders in Hirado tot aan de gedwongen overplaatsing naar Deshima in Nagasaki. Hierbij is ook een beeld geschetst van het bestaande religieuze milieu van Japan en is verklaard waarom het christendom zo werd gevreesd. Hierbij is geconstateerd dat er in Japan sprake was van religieus pluralisme, waarbij meerdere religies vredig naast elkaar konden bestaan, maar het christendom echter niet paste in de Japanse manier van leven en cultuur. Uiteindelijk werd het christendom dan ook als een nationale vijand behandeld, omdat de christelijke religie niet alleen de goddelijke positie van de *shogun* uitdaagde, maar vooral voor verdeeldheid zorgde in een recentelijk geünificeerd land. Ondanks de (religieuze) verschillen tussen de Nederlanders en de Portugezen, werden ook de protestantse christelijke Nederlanders gewantrouwd en zo veel mogelijk afgesloten van het Japanse volk. In deze vroege jaren op Deshima schreven de opperhoofden dan ook vooral over hun verloren religieuze rechten. Dit deden de opperhoofden op een beschuldigende toon naar de Portugezen, waarbij ze een bepaalde wrok uitten en de Portugezen de schuld gaven van hun huidige positie. Het werd meteen al duidelijk dat religie een belangrijke rol zou spelen in de decennialange relatie tussen Nederland en Japan.

In het tweede hoofdstuk is voortgebouwd op dit idee, waarbij duidelijk werd dat ook in het tweede decennium op Deshima (1651-1661) religie een wezenlijk onderwerp was in zowel de dagregisters, als in overgekomen brieven en papieren. Uit de vele waarschuwingen die de acht opperhoofden in deze periode jaar in jaar uit kregen, bleek dat de Nederlandse positie in Japan erg kwetsbaar was en afhing van coöperatie van de Compagnie in het informeren over

religieuze zaken, zowel binnen als buiten Japan. Religie was dus niet alleen iets waar de opperhoofden veel over schreven; het lag ten grondslag aan de gehele positie van de VOC in Japan. Daarnaast is gekeken naar het woordgebruik van de opperhoofden in de dagregisters en in de overgekomen brieven en papieren, waarbij religieuze beperkingen en/of wrede vervolgingen van Japanse christenen voor sterke emoties zorgden. De rapportage van religieuze zaken bestond uit een denigrerende dan wel treurige toon, waarbij de Japanners werden bestempeld als wreed, onmenselijk en zelfs ‘heidens’.

In het derde en laatste hoofdstuk is er getracht een ander perspectief te bieden door het gebruik van een andere soort primaire bron, namelijk het gepubliceerde boek van Montanus. Waarbij religieuze beperkingen en de christenvervolging in hoofdstuk twee centraal stonden, werd er in dit hoofdstuk gekeken naar de rapportage van religieuze tradities en gebruiken zowel binnen als buiten Deshima. Hierbij werd geconcludeerd dat Montanus, die zich zowel baseerde op Portugese als Nederlandse bronnen, Japan omschreef als een mooi land met vindingrijke en nieuwsgierige bewoners. Maar net zoals bij de opperhoofden veranderde de toon aanzienlijk wanneer er over religie werd geschreven. De Japanners hadden volgens de auteur vreemde en ‘heidense’ religieuze praktijken en waren het meest wrede volk wanneer het over de christenvervolging ging. Ook in een gepubliceerd werk vormde religie de rode draad in de Nederlands-Japanse relatie.

Alle opperhoofden die tussen 1641 en 1671 rapporteerden naar Batavia, zowel in de vorm van dagregisters als in verzonden brieven en papieren, schreven over allerlei religieuze zaken in Japan. De VOC-dienaren schreven over verloren religieuze rechten, Japanse religieuze feestdagen en tradities, de vele waarschuwingen, de strenge (religieuze) regels op Deshima, de christenvervolging enz. Ook in Montanus komen dezelfde onderwerpen terug, waarbij er ook sprake is van eenzelfde soort woordgebruik. Religie was niet alleen sterk verbonden met de gehele positie van de Compagnie in Japan, maar vormde één van de belangrijkste aandachtspunten waarover de Nederlanders rapporteerden. Voor een handelscompagnie die beduidend anders was dan de Portugezen – omdat religie wel centraal stond in de Portugese overzeese handel – schreven de VOC-dienaren toch verdacht veel over religieuze zaken en schuwden niet felle kritiek te leveren op de Japanse bevolking. Onderwerpen als de religieuze beperkingen en de christenvervolgingen waren niet alleen belangrijk genoeg om in de dagelijkse beschrijvingen in de dagregisters op te nemen, maar werden zelfs in directe brieven aan Batavia gerapporteerd. Religieuze onderwerpen vormden daarnaast een centrale factor in één van de eerste gepubliceerde werken over Japan in de Nederlandse Republiek. Dit alles toont

aan dat religie vervlochten was met het leven in Japan, iets wat in de moderne literatuur niet genoeg benadrukt wordt.

In de eerder genoemde historische werken over Japan mist de rol die religie speelde bij de VOC op Hirado en Deshima. Vooral in de brede werken over de relatie tussen Nederland en Japan, bijvoorbeeld *Bridging the Divide* door Blussé en *Nederlanders in Japan* door Paul, wordt er weinig aandacht besteed aan de centrale rol die religie innam in de eerste decennia in Hirado en daarna op Deshima. Ondanks dat de VOC zelf inderdaad een handelscompagnie was en een geringe invloed had op zowel de verspreiding, als de vervolging van het christendom in Japan, is er zeker wel berichtgeving over deze gebeurtenissen in Japan. Blussé stelde dat de Nederlanders op Deshima vanuit de handelsgeest van de VOC de antichristelijke maatregelen accepteerde. Dit belangrijke argument komt ook voor in andere belangrijke werken over religie in Japan, zoals *Het christendom in Japan* door Gösmann en *Deus destroyed* door Elison. Dit onderzoek heeft echter aangetoond dat de religieuze factor in Nederlands-Japanse verhoudingen echter wat gecompliceerder was dan deze werken doen blijken.

Dat de VOC-lieden in Japan niet mensen bekeerden zoals de Portugezen en niet openlijk hun geloof uitoefenden, betekende nog niet dat ze alle antichristelijke maatregelen accepteerden. Met betrekking tot de eigen religieuze beperkingen, zouden een aantal opperhoofden zich verzetten door bijvoorbeeld toch wel te bidden in de avond. Daarnaast klaagden vrijwel alle opperhoofden over deze rechten en was religie ook de belangrijkste reden voor de problemen en spanningen tussen de Compagnie en de Japanse autoriteiten, zoals bij de kwestie van het begraven van overleden VOC-lieden. Aangaande de christenvervolgingen, hebben de Nederlanders nooit ingegrepen of er iets openlijk aan gedaan. Dit betekent echter niet dat religie geen rol speelde voor de Compagnieleden op Deshima en dat het ze niets deed. Handel kwam altijd voorop en alles moest gedaan worden om zo min mogelijk de positie van de Compagnie te beschadigen, dit is een onomstreden feit. Echter kunnen de vele beschrijvingen van religieuze beperkingen, christenvervolgingen, martelingen en bestraffingen van christenen, Japanse religieuze tradities enz. niet genegeerd worden.

Het kijken vanuit een religieus perspectief naar de geschiedenis van de Nederlanders in Japan en de handelsgeest van de VOC is een belangrijke toevoeging aan het brede onderzoek dat al is gedaan naar deze onderwerpen. Dit onderzoek heeft namelijk aangetoond dat religie een erg grote invloed had op zowel de handelsverhoudingen met de Japanse autoriteiten en de ervaringen op Deshima, als op de gehele positie van de Nederlanders in Japan. De methode gehanteerd in dit onderzoek heeft gedemonstreerd hoe een breed onderzochte Compagnie, waarbij vooral aandacht is besteed aan politiek en economie, toch verregaand vervlochten kan

zijn met religie. Denkend aan de toekomst zou soortgelijk onderzoek ook lucratief kunnen zijn voor andere factorijen van de VOC elders in Azië, of zelfs over de gehele wereld. Een handelscompagnie waarbij alles wordt gedaan om de handel te bevorderen is, in het geval van Japan, erg verwickeld geraakt in religieuze omstandigheden, waarover de Compagnieleden zowel officieel, als onofficieel enorm veel rapporteerden. Dezelfde methode toepassen op andere gebieden kan nieuwe en belangrijke resultaten opleveren die aantonen dat de VOC als handelscompagnie toch een complexere positie had in de landen waar zij optrad als handelspartner.

De aankomst van *De Liefde* in Japan in 1600 markeerde een lange samenwerking en verbinding tussen de Nederlandse Republiek (en later het Koninkrijk der Nederlanden) en Japan. Tot op vandaag de dag wordt deze unieke band in stand gehouden en wordt de 400-jarige relatie en geschiedenis gevierd met verschillende evenementen. Deshima is inmiddels geen afgesloten eilandje meer, maar is in de afgelopen decennia wel weer herbouwd naar hoe het eerst was in de periode van de eerste Nederlanders in Japan. Dit alles toont aan dat de enorm lange en rijke gezamenlijke geschiedenis tussen Nederland en Japan tot op vandaag de dag nog doorspeelt en invloed heeft.

Bibliografie

Primaire bronnen

Literatuur

Montanus, Arnoldus, *Gedenkwaerdige gesantschappen der Oost-Indische Maetschappy in 't Vereenigde Nederland, aen de kaisaren van Japan: vervaetende wonderlijke voorvallen op de togt der Nederlandsche gesanten: beschryving van de dorpen, sterkten, steden, landschappen, tempels, gods-diensten, dragten ...* (Jacob van Meurs; Amsterdam 1669).

The Historiographical Institute (*Shiryō Hensan-jo*), *Diaries kept by the heads of the Dutch factory in Japan vol. 5. Februarius 14-October 31, 1641* (Universiteit van Tokyo, 1984).

Viallé, Cynthia, en Leonard Blussé, *The Deshima dagregisters : their original table of contents. Vol. XIII: 1660-1670* (Leiden 2010).

Viallé, Cynthia en Leonard Blussé, *The Deshima Dagregisters: their original table of contents. Volume XII: 1650-1660* (Leiden, 2005).

Viallé, Cynthia en Leonard Blussé, *The Deshima Dagregisters: their original table of contents. Volume XI: 1641-1650* (Leiden 2001).

Archief van de VOC (1.04.02)

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1183, f. 471 v.: ‘Copie dagregisters des comptoirs Nangasackij 't sedert 25 October 1650 tot 16 October 1651’, 31 maart 1651.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1213, f. 871 v. en f. 878 r.: ‘Copie dagregister door Leonard Winninx 't sedert 31 October 1654 tot 23 October 1655’, 19 februari en 1 maart 1655.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1209, f. 569 v.: ‘Missive aen Joan Maetsuijker gouverneur generael en raden van India van Leonard Winninckx, in 't keijserrijk Jappan op 't comptoir Nangasackij’, 19 oktober 1655.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1228, f. 766 r.: ‘Copie Japans dagregister gehouden door Joan Bouchelion opperhoofd en coopman sedert 27 October 1657 tot 23 October 1658’, 25 augustus 1658.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1235, f. 995 en 1028 v.: 'Dagregister des comptoirs Nangasackij sedert 26 October 1660 tot den 21 October 1661', 4 en 10 januari 1661 en 15 september 1661.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de VOC (1.04.02), inv. nr. 1236, ff. 396-397 en f. 753: 'Missive door den Ed. Hendrick Indijck tot Nagasacxij aen haer Eds. tot Batavia geschreven in dato primo Junarij 1661', januari en oktober 1661.

Archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21)

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 65, f. 148: 'Daghregister van't Comptoir Nagasackij in Japan, beginnende den eersten November A. 1651 ende eijndicht den 3^e November Anno 1652', 23 mei 1652.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 67, f. 35: 'Nagasacqui Daghregister deses Comptoirs van den jaare 1645', 23 februari 1654.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 72, ff. 14-15: 'Nagasackij Daghregister sedert 22 October Anno 1658 tot 4 November 1659', 1 januari 1659.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 75, f. 25 v.: 'Dagelijckse aentekeningh des comptoirs Nagasackij gedaen en gehouden bij dirck van lier coopman ende opperhooff', 27 augustus 1662.

Nationaal Archief, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21), inv. nr. 76, f. 10 r.: 'Daghregister des Comptoirs Nagasackie beginnende 6^e November anno 1662 en Eyndicht op den 20^e October anno 1663', 8 februari 1663.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 76, f. 23: 'Daghregister gecontinueert ende gehouden bij mij hendrick indijck opperhooff deses Comptoirs', 2 augustus 1663.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 80, f. 10 v.: 'Journael ofte dag-register des Comptoris Nangasackij gehouden bij daniel six', 11-19 december 1666.

Nationaal Archief, Den Haag, archief van de Nederlandse Factorij in Japan te Hirado en te Deshima (1.04.21) inv. nr. 81, f. 15 r.: 'dagh-register van 't Comptoir nangasackij in Japan: gehouden bij Constantin Ranst Coopman en Opperhooff', 3 januari 1667.

Afbeeldingen

Kawahara, Keiga, *Het trappen op de trapplaat, efumi*, 1825-1829. Schildering op zijde, 26.9 x 36.0 cm. Collectie Museum Volkenkunde, Leiden (RV-1-4480-7).

Kawahara, Keiga, *De baai van Nagasaki met links het eiland Deshima*, 1829. Schildering op Zijde, 52 x 77 cm. Collectie Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam (A.2714).

Onbekende maker, *Kruisbeeld reliëschrijn*, 1600-1650, Japan. Koperen kruisbeeld met zwarte lakdetails, 14.0 x 10.8 cm. Collectie Victoria and Albert Museum, Londen (168A-1866).

Onbekende maker (vervaardigd door Tokugawa Ieyasu), *Handelspas voor Jacob Groenewegen, die op 24 augustus 1609 door de Japanse shogun Ieyasu Tokugawa aan de VOC werd verleend*, 1609. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (1.04.21-1A).

Onbekende maker, *Plaquette of trapplaat - Fumi-e*, 1661-1673. Bronzen trapplaat, 18.5 x 13.5 cm. Collectie Museum Volkenkunde Leiden (RV-2984-5).

Secundaire bronnen

Andrade, Tonio, *How Taiwan became Chinese: Dutch, Spanish, and Han colonization in the seventeenth century* (2010).

Blussé, Leonard, e.a., *Bridging the Divide : 400 years The Netherlands-Japan* (Leiden 2000).

Blussé, Leonard, 'No boats to China: the Dutch East India Company and the changing pattern of the China Sea trade, 1635-1690', *Modern Asian studies* 30:1 (1996) 51-76.

Boot, W.J., *Keizers en Shōgun : een geschiedenis van Japan tot 1868* (Amsterdam 2001).

Boxer, Charles Ralph, *The Christian Century in Japan: 1549-1650* (Lissabon 1993).

Elison, George, *Deus destroyed: The Image of Christianity in Early Modern Japan* (Cambridge 1973).

- Forrer, Matthi en Yoriko Kobayashi-Sato, 'The Dutch Presence in Japan. The VOC on Deshima and Its Impact on Japanese Culture', in: *Mediating Netherlandish Art and Material Culture in Asia* (Amsterdam 2018) 239–244.
- Gordon, Andrew, *A modern history of Japan : from Tokugawa times to the present* (2003).
- Gösmann, Elisabeth, *Het christendom in Japan. Religieus verleden, profane toekomst?* (Hilversum 1967).
- Hur, Nam-lin *Death and social order in Tokugawa Japan : Buddhism, anti-Christianity, and the danka system* (Boston 2007).
- Jackson, T., 'The World of Dutch Studies and an Information Revolution', *Network of Knowledge* (Hawaii 2016) 1-23.
- Knoest, Jurre, 'Company Privateers in Asian Waters: The VOC-Trading Post at Hirado and the Logistics of Privateering, ca. 1614-1624', *Leidschrift: Een Behouden Vaart?* (december 2011) 43-57.
- Mulder, W.Z., *Hollanders in Hirado, 1597-1641* (Haarlem 1985).
- Nakamura, Kōya, *History of Japan* (Tokyo 1939).
- Paul, Huibert, *De Nederlanders in Japan: 1600-1854: De VOC op Desjima* (Bussum 1984).
- Rietbergen, Peter, 'Op Reis in het Verboden Rijk; de VOC in Japan', *Ex Tempore* 20:2 (2011) 95-109.
- Rietbergen, Peter, *Japan verwoord. Nihon door Nederlandse ogen, 1600-1799* (Amsterdam 2003).
- Ucerler, M. en J. Antoni, *The Samurai and the Cross: The Jesuit Enterprise in Early Modern Japan* (Oxford 2022).
- Vande Walle, Willy, *Een geschiedenis van Japan. Van samurai tot soft power* (Leuven 2007).